

Alenka Janko Spreizer

SOCIALNOANTROPOLOŠKI POGLED NA SLOVENSKO ROMOLOGIJU*

Kako brati slovensko romologijo¹?

V času opravljanja socialno antropološke raziskave, zlasti še ob opazovanju z udeležbo na terenu v Prekmurju,² ki sem ga izvajala med magistrskim in nadaljevala med doktorskim študijem socialne antropologije na *ISH*, se je izoblikovala nekakšna neizogibna nuja za kritično branje romoloških besedil slovenskih romologov. Omenjena zahteva ni izhajala iz kakšne patriotske, da ne rečem nacionalistične pripadnosti slovenstvu, ali morda kakšne pretenzije po profesionalni identifikaciji z romologi, pač pa jo je narekovala prej sama lastnost *toposa*: Romologija namreč ustvarja vtis o vseobsegajočem korpusu znanja o Romih, pri produkciji tovrstne vednosti pa gre bolj za tematsko in regionalno orientirano, lahko bi rekli tudi z nacionalnimi mejami zamejeno strokovno znanje. Klasično orientirani romologi tako obdelujejo predvsem svoje nacionalne teritorije ter skupine Romov, ki živijo znotraj nacionalne države; navadno nudijo parcialni in regionalizirani izbor jezikoslovcev, folkloristov, etnologov, popotnikov in drugih poznavalcev Ciganov, ki živijo v posameznih deželah in veljajo za nekakšne avtoritete; pri tem kot referenčni korpus prevladujejo pisci iz 19. stoletja, kar jasno

* Članek je bil napisan za pričujočo številko Monitorja in skuša zgoščeno analizirati polje, ki se reprezentira za slovensko romologijo, s katero sem se ukvarjala med doktorskim študijem. Dr. Braco D. Rotar in Taja Kramberger sta pozorno prebrala članek in si vzela čas za podrobno komentiranje mojega teksta in izčrpne uredniške pripombe. Obema se zahvaljujem za koristne vsebinske in jezikovne predloge, ki so prispevali k jasnosti besedila. Dr. Braco D. Rotarju se zahvaljujem še za precizno lekturo. Zahvaljujem se tudi Nataši Rogelja, ki je med prvimi brala to besedilo. Seveda so morebitne dvoumnosti in neprecizne artikulacije, ki so ostale, moja odgovornost.

¹ Polje študijev, ki si za objekt postavljajo Rome (Cigane), je v okviru različnih tradicij različno poimenovano. V slovenskem prostoru kot tudi v prostoru bivše SFRJ ga strokovnjaki, ki se s temi študiji ukvarjajo, imenujejo romologija; tudi v anglofonem in frankofonem prostoru so te študije imenovali ciganologija (*gypsology*, *tsiganologie*). Zdi se, da se temu poimenovanju sodobnejši proučevalci v frankofonem in anglofonem prostoru izogibajo, ker označuje »tradicionalistično« zasnove študije, utemeljene predvsem na filologiji in folkloristiki. Namesto tega raje uporabljajo poimenovanje romski študiji (*Romani studies*) oziroma študiji Ciganov (*Études Tsiganes*). Antropologi znotraj teh polj govorijo tudi o antropologiji Ciganov. Poimenovanja naj bi kazala pri večini tudi na spremenjeno epistemološko perspektivo, četudi to ne velja dosledno za vse avtorje. Več o tem sem pisala v svoji doktorski disertaciji *Romologija in romski študiji: socialnoantropološki pogled na romološke diskurze v Sloveniji*, zlasti v prvem poglavju z naslovom *Oris poimenovanja Romov in polja njihovega proučevanja* (Janko Spreizer 2001:62-107).

² Terensko delo sem izvajala v letih od 1995 do 2000 z različno intenzivnostjo. Ni bilo omejeno le na eno samo romsko naselje, čeprav sem večino terenskega dela opravljala v Pušči, pač pa je potekalo, kolikor ga lahko določim *a posteriori*, po mreži relacij med romskimi informatorji na eni, pa tudi po relacijah med romologi, romskimi društvi, prostovoljskimi organizacijami na drugi strani. Sprva sem nameravala zbrati nabor podatkov za monografijo, vendar se je kasneje raziskovalni interes modificiral in preoblikoval v študij načina reprezentacij v romologiji in romskih politikah ter načina samoreprezentacij Romov.

kaže na distribucijo avtoritet in njihovih tekstov v daljšem časovnem obdobju (primerjaj Willems 1997, Balić et al 1989). Ciganologija (*Tsiganologie*), kakor jo opredeljujejo v frankofonem prostoru, naj bi bila »ekskluzivni intelektualni teritorij«, vzporedno polje, ločeno tako od etnologije kakor tudi od antropologije: misli in predstavlja se kot ločena *-logija*; ne kot skupek interdisciplinarnih študij, pač pa kot »ciganska ropotarnica«³ (*un »fourretout« tsigane*) (Piasere 1994:21).

Zahteva za antropološko refleksijo in kritično branje se je izkristalizirala po nekajletnem aktivnem udejstvovanju in vodenju delavnic na romskih taborih, občasnem delovanju v romskih projektih v prostovoljskih društvih, po udeležbi na različnih političnih in strokovnih posvetih, ki so jih pripravljale različne institucije, in nenazadnje po večletnem obiskovanju romskih proslav ob t.i. svetovnem dnevu Romov, ki ga zadnja leta praznujejo v Sloveniji na nacionalni ravni. K omenjeni odločitvi je znatno prispevala tudi udeležba na mednarodnem posvetu v Pragi 1998 in izobraževanje na Centralno evropski univerzi v Budimpešti 1999.⁴ Na terenu, ki sem ga raziskovala med doktorskim študijem poleti 1999⁵ in ob vzporednem študiju literature predvsem s področja antropologije o Ciganih oziroma Romih,⁶ se je vse bolj potrjevala moja teza, da pri zatrtjevanju o veličini dosežkov slovenske romologije ne gre zgolj za ideološki diskurz⁷. Izkristaliziral se je pomislek, da gre tudi za znatno epistemološko neinformiranost ter neseznanjenost z novjšim korpusom problematik v okviru sodobnih romskih študijev (nekateri od teh si med drugim prizadevajo za odklon od folkloristične in filološke orientacije romologije) in antropologije o Ciganih, če ne kar za ignoriranje znanosti, ter za samozadostnost slovenske romologije, pa tudi za odvezovanje Romov od sleherne akterske vloge, kar dodatno olajšuje vzpostavitev oblastnih razmerij.

³ K sklepanju, da gre pri romologiji za bolj idiosinkratično, vseobsegajočo in konceptualno konfuzno inventariziranje nejasno artikuliranih problematik, nas navaja tudi popolnoma posplošena in ohlapna opredelitev romologije za »znanost, ki raziskuje vse pojavnosti Romov« (Tancer 1998:23) in za »vedo o Romih, o romski tematiki« (1997:95).

⁴ Mišljeni sta konferenca, ki je potekala od 10. do 13. decembra v gradu Štřin blizu Prage: »The Roma Community and Multi-Ethnicity in the Countries of Central Europe – A European Problem?« in Poletna univerza, ki je potekala na Centralni Evropski Univerzi v Budimpešti, na kateri sem se udeležila kurza z naslovom »Plight of the Gypsies (Roma)«, od 5. do 23. julija 1999.

⁵ Teren sem lahko izvajala nemoteno šele potem, ko sem se zaposlila na ISH. Pri dotedanjem delodajalcu namreč nisem mogla doseči soglasja glede izvajanja terenskega dela. Četudi je tedanje Ministrstvo za znanost in tehnologijo financiralo moje delovno mesto, so prejšnji delodajalci predlagali naj terensko delo omejim, ga izvajam v svojem prostem času in se posvetim bolj teoretskemu študiju po literaturi. Ker se mi je takšna zahteva zdela neproduktivna, sem se zaposlila na ISH in bila kasneje celo leto brezposelna; raziskovalci na fakulteti, ki si sicer prizadevajo za kritično in reflektirano znanost, v tedanji politični situaciji niso dobili financiranega projekta, na katerem naj bi delala.

⁶ Pojma Cigan oziroma Rom veljata za sinonima med slovenskimi romologi, pa tudi v romskih politikah v R Sloveniji. Odnos med tema pojmom pa je vendale bolj kompleksen; pritrdili bi lahko Piaserovi tezi (1994), da prevod pojma Cigan v Rom, v smislu sinonima, pomeni semantično redukcijo; niso namreč vsi ljudje, ki veljajo za Cigane, Romi. Za razliko od pojma Cigan velja izraz Rom za politično korektno denominacijo, medtem ko velja prvi pojem za pejorativno poimenovanje te skupine ljudi. Več o tem primerjaj v: Janko Spreizer 2001.

⁷ Roland Barthes (1990) opredeljuje diskurz v zvezi z dihotomijo jezika in govora. Jezik je institucija in sistem, govor pa predvsem individualno dejanje izbire in aktualizacije; sestavljajo ga kombinacije, s pomočjo katerih govoreči subjekt lahko uporablja kodeks jezika, zato da izrazi osebno misel in psiho-fizični mehanizmi, ki govorcu omogočajo, da te kombinacije izrazi. Razširjeni govor bi lahko imenovali diskurz, pojasnjuje Barthes (1990:143). Diskurz razumemo v smislu razširjenega govora, naše razumevanje pa vključuje tudi pisno reprezentiranje Romov, zapisan govor v širšem pomenu.

Ponavljajoče se, pogosto kar arhetipske reprezentacije Romov, ki so bolj spominjale na ljudske imaginarije o dimu, ognju, vročerkvnih ženskah, violinah in konjih kakor na sodobne znanstvene teorije, ter hkratno sklicevanje na veličino slovenske romologije,⁸ sta sprožila interes za kritično branje in interpretacijo tega strokovnega polja. Znotraj sodobnih anglofonih in frankofonih romskih oziroma ciganskih študijev se že skoraj desetletje ne ukvarjajo več izključno s teoretizacijami skupnega biološkega izvora, kulture in indijskega jezika (četudi se v večini političnih dokumentov podmene o izvorihi konstantno omenjajo, saj so jih večinoma sprejeli tudi predstavniki romskih političnih elit); raziskovalci so premestili raziskovalna vprašanja in proučujejo npr. vprašanja moči pri reprezentaciji Ciganov, analizirajo romske etnopolitike in procese etnogeneze, ki jih konstruirajo tudi antropologi in sociologi romskega »porekla«, ki so se posvetili romski politiki; nekateri med njimi kritično reflektirajo folkloristično orientirane ciganske študije, ki datirajo v 19. stoletje in so prezentne vse do danes (npr. Acton 1973), drugi, npr. Hancock, si prizadevajo za dekonstrukcijo ciganske eksotizirane in arhetipske podobe, ki jo je izoblikovala romologija, elaborirala pa hollywoodska filmska industrija (Hancock 1997b, 1999); predvsem pa so informirani o epistemoloških vprašanjih študijev etničnosti in nacionalizma. Ob branju sodobnejših romskih študijev (npr. študijev nizozemskih raziskovalcev Cottard, Lucassen, Willems (1998) – zlasti Willems (1997) se je posvečal tudi zgodovini romskih študijev in njihovim epistemološkim vprašanjem) in predvsem ob tezah, da gre pri tradicionalističnih romskih študijih za enostransko vednost o skupini ljudi, ki je najbolj ustrezala modelu »pravih« Ciganov, ki ga je izoblikovala viktorsko koncipirana tradicija, označena za znanstveni rasizem (primerjaj Acton 1973; 1989, 1998, tudi Willems 1997; Willems, Lucassen 1998), se je izrisal zadržek, da gre tekste slovenskih romologov jemati z rezervo in da so lahko relevantni zgolj za tiste, ki so izbrali pot neinformiranosti. Omenjeno produkcijo lahko beremo prej kot etnografske vire, ki odsevajo reprezentacijo slovenske romologije iz šestdesetih let in njen tedanji epistemološki dosegi; članek ima namen prikazati, da se slednji pri tekstih slovenskih romologov praktično v ničemer ne razlikuje od sedanjega.

⁸ Tancer slovensko romološko produkcijo označuje za »zakladnico slovenske romologije«, kamor umeša Miklošičeve filološke raziskave, raziskavo *Izolat Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (1962), monografiji in opuse Vaneka Šiftarja (1970, 1978, 1988, 1989a, 1989b, 1994, 1996, 1999) in Pavle Štrukljeve (1964, 1977, 1980, 1989, 1991, 1996, 1997, 1999), pisanje Trdine (1957) in Koštiala, Zadravčeve monografijo (1989) ter produkcijo ostalega strokovnega znanja, ki občasno nastaja v okviru *Inštituta za narodnostna vprašanja* in je objavljena v zbornikih *Romi na Slovenskem* (1991) in *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izziv za manjšinsko pravo* (1999). Ker je Tancer vseskozi prisoten v romoloških krogih in ker je tudi prispeval besedila v oba omenjena zbornika, štejemo v »zakladnico slovenske romologije« še Tancerjevo monografijo o izobraževanju Romov (1994). Avtorja Pettan (1992a, 1992b, 1996a, 1996b, 1997, 1999, 2000) in Jezernik (1993, 1996, 1997), ki sta publicirala študije o »neavtohtoni« Romih, nista vključena v romološki krog; edini razlog, da njunega opusa v pričujočem članku ne analiziramo, je, da ju slovenski romologi ne omenjajo.

»Prebujena romologija«: *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju (1960-1962)*

V slovenskem nacionalnem intelektualnem prostoru se z romologijo intenzivno in dolgotrajno ukvarja le peščica posameznikov. Pred izvajanjem raziskave *Izolati ciganov in kalvinistov v Prekmurju (1960-1962)*, je o Ciganih, kakor so bili tedaj imenovani, poleg Miklošiča, Trdine (1957) in Koštiala⁹ pisalo le nekaj t.i. »amaterskih« piscev.¹⁰ Raziskavo, ki predstavlja pomemben mejnik za slovensko romologijo – »S to raziskavo so bili postavljeni trdni temelji sodobnemu raziskovanju na tem segmentu našega družboslovja in na novo prebujeno zanimanje za raziskovanja o Romih na Slovenskem« (Tancer 1994:30) – je sestavljal nabor obsežnih naturalizirajočih opisov, ki so bili umeščeni v geografski, etnografski, medicinsko-antropološki del in sociološki del, za »psihološki vidik«, s pomočjo katerega bi morda lahko pridobili »pogled v romsko mentalnost«, pa niso pridobili ustreznih sodelavcev.¹¹ Omenjeno raziskavo je v letih 1960-1962 financiral sklad Borisa Kidriča. Svoje projekte so izvajali različni strokovnjaki z *Antropološkega inštituta biološke katedre univerze, Sociološkega inštituta Univerze, Zavoda za transfuzijo, Muzeja Ljubljana in Muzeja Murska Sobota, ter Pediatrske klinike Medicinske fakultete*.¹² Avčin (1962), Pogačnik (1967) in Štrukljeva (1964) so iz izsledkov napisali doktorske disertacije,¹³ Šiftar (1970) in Štrukljeva (1980) pa sta

⁹ Produkcija omenjene trojice je postavljena v čas pred »pravi organiziranim raziskovanjem romske tematike na Slovenskem« (primerjaj Tancer 1994:28).

¹⁰ Primerjaj v: (Janko Spreizer 2001:181-188)

¹¹ V uvodnih poglavjih k opisu raziskave v Prekmurju v Avčinovem doktoratu izvemo, da je geografski del opisoval makro in mikro – položaj naselja, prirodno sliko – genealoško strukturo vasi, reliefni in geomorfološki pregled, klimatske razmere, hidrogeografijo, inundacijsko področje, prsti in prirodno vegetacijo –; gospodarstvo, razvoj posestnih razmer, prebivalstvo in naselje ter funkcijo naselja. Etnografski del so sestavljali: etnološki oris; dom in hiša; pridobivanje hrane in gospodarstvo »po panogah« – čeprav je ustrežneje reči po evolucionističnem lestvičenju – od nabiranja rastlin, lova in ribolova, poljedelstva, živinoreje, pastirstva, ljudskega čebelarstva, vrtnarstva, sadjarstva, vinogradništva do ljudske prehrane; pravno narodopisje; ljudski običaji; narodno pesništvo; pregovori, uganke, pesmi, povestice, ljudske igre; ljudska medicina; ljudska noša; obrt in domača dejavnost. Medicinsko-antropološki del je vseboval »kompletni klinični status pri vseh, v svrhu ugotovitve rasti, razvoja, raznih bolezni, predvsem anomalij, malformacij in dednih bolezni, vključujoč potrebne preiskave in dokumentacije«; določitev krvnih skupin in podskupin; določitev molekularnega tipa hemoglobina; antropometrijo in antroposkopijo za ugotavljanje konstitucijskih in morfoloških vektorjev, rodovnike za čimveč oseb in čimveč generacij, »v kolikor je to objektivno možno« (Avčin 1962b:5-8); določitev pogostnosti značilnih zlasti anormalnih in patoloških dednih lastnosti v populacijah izolatov; določitev nosilca gena homozigotnosti; določitev odnosa nosilcev homozigotnosti do nosilcev heterozigotnosti za določene genetsko pogojene, zlasti patološke lastnosti; določitev koeficienta skrižanja; določitev zveze med koeficientom skrižanja in pogostnostjo nosilcev homozigotnosti in heterozigotnosti za določene genetsko pogojene, zlasti patološke lastnosti; osvetlitev tradicij, ki vplivajo na maloštevilne porode pri kalvincih in zelo številne porode pri Ciganih. Sociološki del naj bi ugotavljal vse ali vsaj glavne družbene značilnosti in momente, ki so oblikovali anketirane populacije v sociološkem pogledu, in osvetlil naj bi takratno stanje z družbeno – sociološkega vidika. Izvedba psihološke raziskave ni bila možna, ker niso dobili sodelavcev (Avčin 1962b:5-8). Za vsakega posameznika so izdelali medicinsko-antropološki dosje.

¹² Več o raziskavi sem pisala v: (Janko Spreizer 2001:189-199).

¹³ Gre za naslednje disertacije: Avčin, Marij (1962b). *Učinki krvnega sorodstva na potomstvo*. Štrukelj, Pavla (1964). *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom*. Pogačnik, Anton (1967). *Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju*.

kasneje objavila še vsak svojo monografijo.¹⁴ Celovito podobo o izhodiščih in izsledkih raziskave, ki bi jo bilo glede na njen pisni dosje ustrezneje imeti za vzporedno proučevanje posameznih tematik, lahko razberemo le po celovitem branju sicer zelo obsežnega materiala, nastalega v tem obdobju in še kasneje.

Konceptualni anahronizem: tradicionalistična zasnova interpretacijskih orodij in evgenična koncipiranost raziskovanja

Raziskava o »ciganskih izolatih«, ¹⁵ kakor so tedaj imenovali romska naselja – sintagma se je pri nekaterih ohranila do danes (npr. Zadavec 1989; Šiftar 1999) – je potekala v štirih romskih naseljih. Raziskovalna skupina se je malce razlikovala od ekipe raziskovalnih sodelavcev, ki je proučevala »kalvinski izolat«, kot so označili »madžarsko narodno manjšino«, za katero je veljalo, da so pripadniki kalvinske vere. Slednji naj bi »nekdanj« veljali za konzervativne, saj naj bi imeli z »verskim naukom utemeljeno tradicijo«, ki se je po osvoboditvi začela »izgubljati« in jo je bilo v šestdesetih letih težko rekonstruirati (primerjaj *Izolati Ciganov in Calvinistov v Prekmurju*, 3. in 4. zvezek). Nosilec raziskovalne teme je bil univerzitetni profesor in antropolog dr. Božo Škerlj z *Biološkega inštituta v Ljubljani*, ki je umrl sredi raziskave.¹⁶ Po njegovi smrti je njegovo mesto prevzel zdravnik-pediatr dr. Marij Avčin.

Raziskovalce, ki sodijo v vrste postgrellmannovsko inspiriranih romologov, je prežemal skupek različnih vsebinskih investicij in ideološko navdihnenih predpostavk, ki jih je do tedaj razvila romologija. Vsem je bilo skupno, da so sprejeli uveljavljeno teorijo o indijskem izvoru Ciganov, ki se je oblikovala znotraj filologije in romološke tradicije v 19. stoletju in ki je bila v šestdesetih letih, kolikor mi je znano, med romologi in drugimi proučevalci Romov še razmeroma neproblematisirana.¹⁷ Tako so v uvodih k svojim tekstom raziskovalci opisali kano-

¹⁴ Šiftar, Vanek 1970. *Cigani (Minulost v sedanosti)*, Pomurska založba, Murska Sobota; Štrukelj, Pavla 1980. *Romi na Slovenskem*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

¹⁵ Pojem je Marij Avčin prevzel po Dahlbergu; izraz je, kot navaja, iz področja populacijske genetike (primerjaj Avčin 1962).

¹⁶ Knežević Hočevar, ki Škerljevega sodelovanja v raziskavi ne omenja, navaja podatek, da je umrl 10. novembra 1961 (Knežević Hočevar 1996:33), domnevno sredi raziskave. Ostali sodelavci so bili: že omenjeni univerzitetni profesor in zdravnik Marij Avčin, ki je delal na *Pediatrični kliniki* in je v projektu sodeloval kot klinični in genetski pregledovalec; dr. Jože Zorko, asistent; doc. dr. Zlata Dolinar Osle, genealoginja z *Biološkega inštituta, Ljubljana*; Tone Pogačnik; dipl. fil., biolog; antropometrik, prav tako z *Biološkega inštituta, Ljubljana*; Peter Rogelj je sodeloval kot laboratorijski tehnik s *Pediatrične klinike v Ljubljani*; Irena Batistič iz *Zavoda za transfuzijo Ljudske republike Slovenije* v Ljubljani je skrbela za odvzem in odpošiljanje materiala; Vanek Šiftar, diplomirani pravnik in svetnik pri *Socialistični zvezi delovnega ljudstva* ter sodelavec *Sociološkega inštituta Univerze, Ljubljana*; Pavla Štrukelj, etnologinja, *Narodni muzej, Ljubljana*; Bela Sever, geograf s *Srednje ekonomske šole, Maribor*. V Avčinovem uvodu k doktoratu so navedeni tudi informatorji ter laboratorijsko osebje (Avčin 1962b: 20-23).

¹⁷ V osemdesetih letih je britanska antropologinja Judith Okely (1983) začela spodbijati sedentaristično in biologistično-rasno teorijo o mono-prostorskem in mono-rasnem izvoru vseh Ciganov (Okely 1983: 8-15; 1999:72); Wim Willems (1997), ki je nadaljeval z dekonstrukcijo uveljavljene teorije je predlagal, da je indijski izvor popolnoma negiganska znanstvena invencija; o domorodnem izvoru številnih Travellers na nizozemskem primerjaj tudi Lucassen (1998). Štrukljeva in Tancer pa trdita, da med znanstveniki ni dilem o »izvoru« ter da je to vprašanje »dokončno rešeno« (Štrukelj 1997:61) oziroma da »vanj ne dvomi nihče med resnimi romologi, nasprotno, stoletja stara hipoteza je potrjena in dokazana« (Tancer 1994:43).

nizirano vednost o izvorih in zgodovini Ciganov (primerjaj Avčin 1962a, 1962b; Pogačnik 1967; Šiftar 1962, 1970; Štrukelj 1964, 1980), zlasti o zgodovini prihoda Ciganov na Balkan, ki je bila grobo rečeno rekonstruirana na podlagi Grellmannove, Pottove in Paspatisjeve teorije o indijskem izvoru. Sledila je Miklošičevi teoriji o različnih dialektih in interpretaciji njegove ideje, da je možno na podlagi jezika določiti migracijsko pot Ciganov iz domnevne domovine Indije. Posebno pozornost so posvetili prihodu v jugoslovanske dežele in na Balkan, pri čemer so se sklicevali na jugoslovanske romologe, npr. na Filipovića, Đorđevića in znatno na Uhlika (1955, 1956, 1957), kar so opisali v uvodnih poglavjih (zlasti Šiftar 1962, 1970; Štrukelj 1964, 1980; Pogačnik 1962, 1967).

»Reševanje romskega problema« in »socialistični humanizem«

Izhodišča tedanjega romološkega raziskovanja so bila tesno povezana s politiko »reševanja romskega problema«. Ljudske oblasti so izrazile zainteresiranost za raziskovanje »sociološko-političnih značilnosti izolatov«, »ker bi rezultati te akcije brez dvoma lahko v veliki meri pomagali pri družbeno-političnem reševanju določenih problemov našega področja« in ker bi podatki sodelavcem Območnega ljudskega odbora Murska Sobota omogočili, »da bi svoje delovanje v bodoče lahko usmerili na odklanjanje nekaterih problemov«, kar jim do tedaj ni uspelo zaradi pomanjkanja strokovnega kadra in sredstev: »Zato tembolj ceni iniciativo osrednjih znanstvenih institucij, ki so se odločile mu tu pomagati« (Avčin 1962b:4-5).¹⁸

Raziskovalci, katerih pisanje razodeva, da so bili socialno močno oddaljeni od Romov, so bili osebno zavzeti za »pomoč«. Verjeli so v »pozitivno« zavzemanje »ljudske oblasti«, ki je bila prežeta s »socialističnim humanizmom«, »v katerem po njihovem mnenju ni bilo prostora za nacionalno in rasno diskriminacijo« (Avčin 1962b).¹⁹ Po mnenju proučevalcev »skupna antropološka-sociološka-genetična akcija« leta 1962 ni bila »sama sebi namen«, pač pa naj bi »čista znanost« služila tudi praksi reševanja vsakdanjih in »življenjsko perečih problemov« (primerjaj Avčin 1962b:5). Rome se predstavlja in razume kot »pereči problem« že od šestdesetih let naprej. Takšno pojmovanje se ohranja vse do danes v medijskih diskurzih, v različnih politikah, ki zadevajo urejanje položaja Romov, ter v romologiji, ki se ukvarja od devetdesetih let dalje pretežno z zakonodajnimi vidiki.²⁰

Eksplisitno so se sklicevali na ideologijo »socialističnega humanizma« (primerjaj Avčin 1962b),²¹ na razvoj in s tem povezano ideologijo progresivnosti ter potrebo po intervenciji. Prevladovalo je mnenje, da je treba pristopiti k reševanju romskega problema z regulativi ter konkretnimi ukrepi. Pri tem pa naj bi sodelavci projekta o »ciganskih izolatih« sodelovali s konkretnimi operativnimi

¹⁸ Uvod v praktični del doktorske disertacije Avčin (1962b): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*.

¹⁹ Uvod v praktični del doktorske disertacije Avčin (1962b): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*.

²⁰ Primerjaj npr. *Romi na Slovenskem - Razprave in gradivo št. 25*, Inštitut za narodnostna vprašanja (1991); Jesih et al (1994); Žagar (1998); *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi. Iziziv za manjšinsko pravo. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. in 12. aprila 1997*, (1999).

²¹ Uvod v praktični del doktorske disertacije Avčin (1962b): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*.

predlogi. Eden takih je bil npr. Avčinov predlog, naj se z zakonom prepove poročanje med sorodniki, kar naj bi bila po njihovem mnenju nekakšna romska posebnost oziroma posebnost endogamnih populacij v izolatih.

Študijo ciganskih izolatov in njen »socialno-medicinski« vidik je močno podprla tedanja lokalna politika. Avčin je zapisal: *»v konkretnem primeru ciganskih izolatov je interes tudi in zlasti socialno-medicinski, v primeru narodno-manjšinskega izolata madžarskih kalvinistov pa tudi nacionalno-populacijski«* (podčrtala AJS). Raziskava omogoča, poleg že omenjenih vidikov, tudi identifikacijo evgenične inspiriranosti izhodišč, oziroma podobnih izhodišč, kakršna so značilna za *Rassenkunde* v nemški antropološki tradiciji (Primerjaj Proctor 1988:138-175). Prizadevali so si za podobne cilje kakor sama evgenika.²²

Cilji raziskave so bili zastavljeni le nekoliko bolj sofisticirano. Paradoksalno pri tem pa je, da je bil ravno Avčin, ki se je zavzemal za omejevanje in reguliranje sklepanja zakonskih zvez med sorodniki, kritičen do evgenike. Omenjeno raziskavo so izvajali na podlagi podmene o endogamiji v izolatih, ki naj bi imela genetske implikacije, ki naj bi se manifestirale v anomalijah in okvarah potomcev, kar zahteva zakonsko reguliranje zakonov med romsko populacijo.

Evgenični vidik se manifestira tudi v zapisani zahtevi, da naj se v imenu ljudskih ideologij o endogamiji med Romi in škodljivosti porok med sorodniki, kar so raziskovalci predpostavili za nekakšno izhodišče raziskave, v katero ni nihče dvomil, določi regulative za sklepanje zakonskih zvez, z namenom, da bi izboljšali »kvaliteto populacije«: *»Raziskovanje izolatov in krvno-sorodstvenih področij ugotavlja, kako krvno sorodstvo vpliva na distribucijo genov v določeni populaciji in na pogostnost anomalij, bolezni in napak v presnovi s kasnejšimi oblikovnimi in splošnimi posledicami na organizmih poedincev v svrhu formiranja družbenega stališča glede sklepanja zakonov v ožjem in širšem sorodstvu in konkretno, glede praktičnega odsvetovanja in zakonske prepovedi neprimerne krvno-sorodstvene ženitne prakse* (Avčin 1962b:3-4; podčrtala AJS).

²² Utemeljitelj evgenike je bil Francis Galton (1822-1911), Darwinov slavn bratranec, ki je svoje ideje utemeljil na genealoških raziskavah. Izoblikoval je prepričanje, da so sposobnosti prirojene in zahtevajo posebno družbeno skrb za njihov popolni razvoj. Galton je bil prvi, ki se je ukvarjal z možnostmi reguliranja reprodukcije. Priporočal je poroke med člani t.i. višjih slojev in nasprotoval porokam med t.i. »inferiornimi osebami«. Svojo doktrino je predstavljal kot nekakšno religijo, ki jo je treba sprejeti za izboljšanje podedovanih lastnosti rase in za dvigovanje človeštva na višjo stopnjo popolnosti. Pojem rase je označeval skupino ljudi z enakimi podedovanimi značilnostmi, ki se razmnožuje v zaporedju generacij. Praktična naloga znanosti je po njegovem mnenju širjenje razumevanja genetske biologije med populacijo. Prav tako pomembno je bilo zbiranje vseh možnih okoliščin, v katerih velike, plodne in nadarjene družine najboljše uspevajo. Bil je prvi, ki se je boril za vključitev evgeničnih regulativov v nacionalni zdravstveni sistem. Raziskovalci, ki so pripadali evgeničnem gibanju, ki je bilo zakoreninjeno v principih genetike, so znanstveno proučevali faktorje, za katere so ljudje verjeli, da lahko izboljšajo človeško raso (Willems 1997:212).

Romska naselja kot biološki izolati in rasne teorije o Romih: ... »ciganski etnični tipi« in »ciganska kri«

Raziskovanje izolatov in področij, kjer naj bi bilo pogosto sklepanje konsanguininih zakonov, po Avčinovem mnenju ni imelo le nacionalnega, družbenega pomena, pač pa naj bi bilo pomembno tudi zaradi izražanja dednih osnov in njihovih pogostnosti v določeni populaciji, ki naj bi bila izolirana, še posebno zaradi proučevanja *različnih »induciranih mutacij, nastalih zaradi različnih mutagenih vplivov«*, ki jih je po njegovem najlažje *»zajeti, erudirati in kontrolirati«* v izolatih.

Vsem raziskovalcem so bile skupne tudi biologistično-rasne podmene o »čistih Ciganih« ter podmene o endogamiji, ki naj bi bila specifična ciganska lastnost. Tako je bila raziskava usmerjena predvsem na proučevanje tistih, ki so ustrezali vnaprej predpostavljenemu rasaliziranemu arhetipu »pravega« Cigana. Pojasnjeno je, da so bili v središču raziskave le tisti ljudje, za katere so »ugotovili« *»cigansko narodnost«* (Avčin 1962a:1) in da so bil *»izvzeti vsi znani potomci (takih) mešanih zakonov«* (Pogačnik 1967:11) ter *»prišleki«*, *»to je necigani, ki posebno v novejšem času niso izjemni«*. Zatorej ni prav nič nenavadno, da so tudi rezultati antropoloških meritev (merili so domala vse, kar je bilo sploh možno izmeriti) teh ljudi, (za katere je bilo predpostavljeno – in hkrati tudi »ugotovljeno« –, da so Slovencem *»tuja etnična populacija«* in *»z antropološkega stališča še precej enotni in homogeni predstavniki indo-iranske rase«*, ki se sicer vedno bolj *»meša«* z okoliškim prebivalstvom (Pogačnik 1967:6-7)) – ustrezali vnaprej predpostavljanim antropološko-morfološkim znakom: *»temnooki, temnolasi, ozkotelesnega tipa, hipoplastični«* (Pogačnik 1967:54-56). Tudi zaradi predpostavke o endogamiji so skonstuirali bolj homogeno fizičnoantropološko podobo, ki so jo potrdile tudi njihove krvne analize, s pomočjo katerih so določali krvne aglutinogene, in seriološke raziskave; sklepali so, da imajo Cigani drugačno kri od slovenske populacije, pa tudi od drugih ciganskih skupin v drugih državah ter od prebivalstva prednje Indije (Hočevvar 1962).

Pogačnik se je izdatno opiral še na fizično antropološke raziskave Romov, ki so jih opravili antropologi npr. Gluck, Weisbach, Lebzelter, Štampach (sic!), Stein (1967:5) in Pittard, ki je objavljajl svoja dela od začetka 20. stoletja do sredine tridesetih let. Dodaja, da so omenjeni znanstveniki navajali *»podatke številnih antropoloških mer le na glavi, kar je za poznavanje celotne morfološke slike veliko premalo«* (Pogačnik 1967:6). Primerjal je posamezne vrednosti antropometričnih rezultatov z meritvami, ki so jih izvedli drugi antropologi na ciganskih skupinah. Podatke o Ciganih, ki jih je največ fizičnih antropologov prištevalo k *»indo-iranski rasi«*, je potem primerjal še s podatki za indijsko populacijo – delne spremembe v morfologiji telesa je pripisal vplivom okolja in mešanjem (primerjaj Pogačnik 1967:48-49) – ter še z različnimi povprečnimi merami mnogih indijskih skupin iz SZ Indije, npr. z Balti, s Tamili, Sinhalci, Hindujsci, z Dravidi, s Kašmirci, Katri-Pendžabci, Kurgi-Pendžabci, Pontas-Pendžabci, Todi, Sikhi-Pendžabci. Njegova študija je skonstuirala »rasni« oris romske populacije oziroma opis kulturno

konstruiranih pertinentnih razlik, ki so bile postavljene za neprehodno etnično razliko. Z Ireno Šumi lahko rečemo, da gre »raso« interpretirati kot »konceptualizacijo specifičnega tipa neprehodne razlike«, ki »jo je smiselno zbirno imenovati etnična razlika« (Šumi 2000:52).

Strahovita moč rase kot ideologije je prav v njeni sposobnosti, da se predstavlja kot naravna danost (Jacobson 1998:10, po Šumi 2000:52). Ravno tej ideologiji so nasedli tudi drugi romologi; dodamo lahko, da ji večinoma nasedajo še danes. V etnološki študiji (Štrukelj 1964), ki se pri »antropološkem« orisu romske populacije napaja z besediščem o »rasah«, povzetim po nemški fizični antropologiji, so bili izoblikovani štirje »rasni tipi«, med katere so bili razvrščeni dolenjski in gorenjski Cigani, sicer umeščeni v »srednjeevropsko etnično skupino Ciganov«. Taksonomija rasnih tipov odseva prepričanje o rasni identičnosti široko razpršenih Romov v diaspori, ki naj bi bili identični zaradi prakticiranja endogamije in naj bi tako povsod ohranili ireduktibilne značilnosti. Za kriterije »antropoloških tipov« so bili postavljeni npr. psevdo estetski kriteriji, ki so se naslanjali na eksotiko, nekatere somatotipske ter fiziognomske lastnosti, prav tako kombinirane z estetskimi presojami, ter nekatere socialno skonstruirane »rase«, kot so npr. »baltidi« in »dinaridi«. Za kriterije prvega tipa so bili postavljeni npr. »gracilna zgradba«, »temna pigmentacija«, »feminilne poteze obraza tudi pri moških«, »manjši odstotek indijske lepote«. Drugi tip je bil oblikovan glede na »ravne in gladke lase«, »poudarjene ličnice«, ki spominjajo na »mongolsko komponento« ter »ameriške Indijance«, pri gorenjskih pa še glede na »orlovski nos«. Za tretji tip so značilni »močna telesna zgradba«, »temna komponenta«, »tuje dedne komponente, ki naj bi se odražale v poudarjenem spodnjem delu obraza«, pri gorenjskih pa še »štulast nos«. V četrti tip sodijo posamezniki s »svetlejšo komponento«, ki so »velike rasti« in spominjajo na »dinaride« in »baltide« (primerjaj Štrukelj 1964: 138-143).

Kasneje se presoje Štrukljeve iztečejo v *Rassenschande*, v nazor o skrunitvi rase (primerjaj Proctor 1988:159). Njena teza je, da se Romi v sodobnem času kvarijo, ker se mešajo, pri čemer je bolj varno od mešanja z domačini mešanje s tujci oziroma s »tujimi etničnimi elementi«, domnevno iz kake od bivših republik SFR Jugoslavije: »Zanimivo je, da so tuji priženjeni posamezniki prinesli iz svojega prejšnjega okolja v romsko skupnost nekaj slabih lastnosti, ki jih ti ljudje prej niso poznali. ... Ko so prišli v rudnik tuji delavci, so bili med njimi nekateri, ki so se radi maščevali ali pretepali. Take navade tujih delavcev so se razširile tudi med Rome, ki so ravnali enako, če so se znašli v podobnih okoliščinah. Tuji genetski prilivi v romske družine so številnejši iz drugih krajev; iz bližnjega sosledstva jih je precej manj.« (Štrukelj 1980:275).

Revitalizacija romologije v devetdesetih: »sistemsko reševanje romskega problema«

Romi postanejo po letu 1990 predvsem predmet proučevanja v okviru raziskovalnega programa *Inštituta za narodnostna vprašanja*, v angleškem prevodu *Institute for Ethnic Studies*. Raziskovalna tradicija omenjenega inštituta je povezana s proučevanjem »slovenskega narod(nost)nega vprašanja«. Njegov strokovni program je tradicionalno v sozvočju z interesi nacionalistične politike, tematike in področja dela tega inštituta in njegovih predhodnikov pa se navajajo po kriteriju nacionalističnega interesa. Prednostna, če ne malone izključna raziskovalna predmeta sta slovenska manjšinska populacija na eni strani ter madžarska in italijanska narodna manjšina v Sloveniji na drugi, po letu 1991 občasno tudi romska problematika ter v zadnjem času problematika t.i. »staro-avstrijske manjšine« (Šumi 2000:117-118); »Iz tega repertoarja je razvidno, da se znotraj slovenskega narod(nost)nega vprašanja za relevantno šteje le problematiko, ki je utrjena, zgodovinska, avtohtona, da ne rečemo primordijalna; predvsem pa tisto, ki jo v svojih temeljnih pravnih aktih izrecno prepoznava tudi slovenska država,« (Šumi 2000:118).²³ Strokovni program dela *Inštituta za narodnostna vprašanja* se ukvarja s t.i. narodnimi (nacionalnimi) manjšinami, epitet narod(nost) je v tej rabi že desetletja izenačen z epitetom etnično, problemska celota pa z etničnimi študiji (Šumi 2000, *ibid.*). Problematično pri tem se mi zdi, da tako zasnovana problematika proučevanja etničnega natanko posnema strukturo ljudskih modelov etnosa. Irena Šumi ugotavlja, da strokovni diskurz v okviru tradicije slovenskih etničnih študijev domala popolnoma podpira političnega in lahko se vprašamo, ali ga morda celo ne generira. Nenazadnje to tezo potrjuje tudi dejstvo, da je »proučevanje Romov« postalo sestavina raziskovalnega programa šele potem, ko so Romi dobili v zaščitni zakonodaji manjšin status »etnične skupnosti«, ki pa ni konstitutiven. Dodati je treba, da je tudi po letu 1991 in po tem, ko je postala romska problematika ena od topik strokovnega programa, na *Inštitutu za narodnostna vprašanja* ni bila deležna kakega sistematičnega in temeljnega dolgotrajnega raziskovalnega projekta, so pa organizirali dva posveta o romski problematiki.²⁴

Inštitut za narodnostna vprašanja je novembra 1990 organiziral posvet »Narodnost – manjšina ali skupnost«, na katerem so obravnavali temeljna izhodišča in splošne značilnosti, ki naj bi opredelile »manjšinsko zaščito«. Tedaj naj bi se zaradi »specifičnosti« položaja romske skupnosti izoblikovala potreba po

²³ Vztrajno koprodukcijo političnega in strokovnega diskurza prikaže skozi zgodovinski razrez, v katerem z mnogimi konkretnimi zgledi dokazuje, da je strokovni program omenjenega inštituta pravzaprav tradicionalno v sozvočju z interesi nacionalistične politike (primerjaj Šumi 2000:117-134).

²⁴ Prvi posvet so organizirali leta 1991, drugi posvet pa je bil leta 1997 ter ponovno ob predstavitvi zbornika leta 1999. Drugi posvet so poleg *Inštituta za narodnostna vprašanja* soorganizirali še *Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo*, *Urad za narodnosti Vlade R Slovenije*, *Zveza romskih društev Slovenije*, *Društvo Romov*, *Oberwalt*. Obravnavali so podoben nabor problematik, pri čemer so bili na drugem posvetu prisotni tudi predstavniki Romov in Sintov iz Avstrije ter avstrijski raziskovalci.

podrobnejši »opredelitvi in ureditvi položaja Romov – romske skupnosti in njenih pripadnikov v Sloveniji« (RIG, št. 24:11, Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:10). Marca 1991 so organizirali poseben posvet o Romih, ki je vsebinsko zajel »1. dejanski položaj Romov na Slovenskem in prikaz do sedaj opravljenega konkretnega dela, zlasti na občinski ravni; 2. predloge za ustavno-pravno varstvo Romov v Sloveniji [...]; ter 3. oris nekaterih znanstvenih pristopov in predloge za nadaljnje proučevanje« (Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:10). V okviru posveta so sodelovali Inštitut za narodnostna vprašanja, Urad za narodnosti Vlade Republike Slovenije, Zavod Republike Slovenije za šolstvo ter strokovnjaki, znanstveniki, javni delavci in predstavniki republiških organov »katerih delovno področje zajema (ali pa naj bi zajemalo) tudi vprašanje Romov« (ibid.).

Skozi kulturno relativistični diskurz je uredništvo izrazilo potrebo po proučevanju »etničnih značilnosti Romov«; »upoštevanje etničnih posebnosti kot načina razumevanja drugačnosti« naj bi bilo po mnenju raziskovalcev inštituta namreč potreben predpogoj pri snovanju ustavnih in drugih pravnih aktov (primerjaj Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:10). Priznanje etničnih posebnosti Romov v Sloveniji hkrati pomeni, da je treba skupnosti zagotoviti posebne ukrepe za ohranjanje in razvoj »etničnih značilnosti«, ne le sredstva za preživetje »ogrožene socialne skupine« (Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:11). Zadnji argument naj bi služil tudi v podkrepitev podmene, da se takšen pristop, ki v prvo vrsto postavlja proučevanje »etničnih značilnosti Romov«, v temelju razlikuje od obravnave Romov kot socialnega problema. Toda ta argument je praktično ponovljen iz raziskovanja v šestdesetih letih (primerjaj Šiftar 1962:1), vendar s to razliko, da proučevalci govorijo skozi kulturno relativistični diskurz o »upoštevanju različnosti«, »drugačnosti«. Pravzaprav je ta navedba para-doksalna, saj npr. Klinar (1991) povezuje Rome z »etnično depriviligranostjo« in »revščino«, kar jih nemudoma uvrsti v »socialno problematiko«.

Na obeh posvetih, ki ju je (so)organiziral Inštitut za narodnostna vprašanja (1991, 1997 (1999)) so pretresali pravne in politične dokumente o Romih kot nacionalni manjšini (Klopčič 1991, 1999). Romske avtorji so objavili tudi nekatera romska stališča glede nove politične ureditve (Šajnović 1991, Rozman 1991), poročali so o delu političnih in kulturnih romskih organizacij (Horvat 1999; Sarközi 1999) in drugih društev. Posvetili so se predstavitvi socialnih in izobraževalnih politik, ki so se ukvarjale z »reševanjem romskega problema«.

Strokovnim razpravam na obeh posvetih je skupno neproblematično izhodišče, da so Romi kot nacionalna manjšina – ali če se izrazim dosledno legalistično »etnična skupnost« – »realitetno populacijsko dejstvo«, »zagotovljena kvantiteta«, »obče uveljavljeni skrajni in (edini) pomenljivi parameter raziskovanja etničnega« (Šumi 2000:120). Pri omenjenih raziskavah so namreč Romi vedno že vnaprej »objektivno« določeni glede na »etnične značilnosti« in skorajda nikoli glede na lastne opredelitve oziroma glede na avtoatribucijo, kar pravzaprav postavlja pod vprašaj smiselnost tako koncipiranega raziskovanja.

Kultura, etničnost in rasa: zlivanje konceptov in persistentna raba anahronističnih kategorizacij

Uredništvo, ki je izdalo zbornik *Raziskave in gradivo št. 25*, je nadaljevalo s Šiftarjevo idejo, da je s sistemskimi ukrepi in zaščitno zakonodajo možno doseči »integracijo« in preseči izključevanje Romov. Tako so predlagali, da položaj Romov in posebne pravice ter njihovo izvajanje ureja posebni ustavni zakon, kot je to določal ustavni amandma št. 67 iz leta 1989. Ustava Republike Slovenije pravno regulira položaj Romov v 65. členu: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.«²⁵

Verjeli so, da je tako možno uresničiti koncept večkulturne družbe, v kateri naj bi dominantna skupina v stiku z drugo »etnijsko, kulturo in jezikom« ne samo dajala, temveč tudi sprejemala (Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:11). Navedba implicira klasično enačbo primordialistično zasnovanih etničnih študijev, ki jo je Barth strnil v enačbo rasa = kultura = jezik (Barth 1969:13). V sklepu, ki povzema poudarek raziskovalne dejavnosti, postulirajo, da naj raziskovanje zajema »etnične značilnosti Romov v Sloveniji«, ki vsebujejo predvsem jezik in kulturo, etničnost pa eksplicitno pojmujejo »rasno«. Sklep namreč poudarja, da je med etničnimi značilnostmi treba sistematično proučevati »zgodovinske«, »kulturne«, »jezikovne« in »druge posebnosti Romov«, pri čemer je treba med drugimi specifičnostmi upoštevati celo »rasne« posebnosti: »Pri tem pa je treba upoštevati, da jih opredeljujejo tudi etnične, rasne, jezikovne in kulturne značilnosti, ki obenem vplivajo tudi na razmerja med različnimi skupinami ter na raven integracije v širšo družbo.« (Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:12).

Enačba med »romsko kulturo«, »jezikom« in »raso« zasledimo praktično pri vseh slovenskih romologih. V konstataciji, da je treba upoštevati »rasne značilnosti Romov«, lahko prepoznamo odmev Šiftarjevega rasističnega opozorila glede »rasnih posebnosti«, ki bi morale biti upoštevane pri zaposlovanju Romov: na to domnevno »genetsko posebnost«, ki naj bi zajemala predvsem posebno raščenost palca, je konstantno opozarjal v svojih delih: v monografiji iz leta 1970 je objavil fotografijo noge s komentarjem *Oj, ta palec*²⁶ (Šiftar 1970:144), v naslednjih letih pa je svojo rasistično konstatcijo o štrlečem palcu še večkrat ponovil: »Prezrli smo, da mnogim Romom palec na nogi raste »skregan« z ostalimi prsti, nekaj problemov je tudi z mrežnico« (Šiftar 1990:131); »Pri takratnem in sedanjem zaposlovanju so bile prezrte njihove genetske posebnosti: položaj palca na nogi in še nekatere druge značilnosti« (Šiftar 1999:144). Njegova krilatica je postala

²⁵ Za pregled posebnih pravic Romov, ki jih določa zakonodaja, primerjaj Winkler (1999:31-33). Posebnega zakona, ki bi reguliral položaj Romov, doslej še niso pripravili niti sprejeli. Vlada je leta 1995 sprejela program ukrepov za pomoč Romom in ustanovila posebno medresorsko komisijo za »vprašanja Romov« (Winkler 1999:29).

²⁶ T.i. »oponibilni palec« velja za eno od komponent za demarkacijo linij: človek/opica. Za to pojasnilo se zahvaljujem Taji Kramberger. Morda bi lahko Šiftarjevemu perpetuirajočim se navedbam o štrlečem palcu na nogah pripisali, da insinuirajo na omenjeno ločnico, vsekakor pa so grobo rasistično opozorilo na romsko »Drugačnost«. Rasistične opise štrlečih palcev pri Afričanih, Vietnamcih in Novokaledonskih domačinih, ki so jih zapisali različni raziskovalci, je navedel tudi Alban Bensa (1988).

široko populariziran rasizem, saj praktično vsak, ki se je kdaj s Šiftarjem osebno pogovarjal o romski problematiki, ve zanjo.

V sodobnem času se romska kultura reducira na jezik: »naj opozorim, da je romska kultura – in če hočemo legitimacija identitete – v prvi vrsti jezik« (Žnidaršič, Žagar 1999:346); »bistvo evropske prvobitne romske kulture je ohranjeni materin jezik« (Štrukelj 1999:125); »če bodo romske skupnosti ohranjale svoj jezik, bo živela tudi njihova kultura« (Štrukelj, ibid.). Nekatere razvojniške konstatacije, npr. da: »Tragika romskega življa je, da nima volje za oblikovanje funkcionalnega jezika. Njihov jezik je namreč precej siromašen« (Žnidaršič, Žagar 1999:346) – izhajajo iz morganovske inspiracije, po kateri se je glede na sheme razvoja človeštva presojalo tudi razvitost jezika.²⁷

Za romologijo devetdesetih let je značilno predvsem perpetuiranje starih vednosti. V začetku devetdesetih se romologi še eksplicitno sklicujejo na opravljene študije nekje do sredine sedemdesetih let (Štrukelj 1991:36). V zadnjih objavah iz leta 1999 dobimo bralci vtis, da so romologi še vedno aktivni na terenu. Bolj implicitno se poudarja zamejitev časovnega obdobja in o Romih se večinoma piše skozi popolnoma posplošen romološki diskurz. Značilna je skoraj popolna odsotnost refleksije o »reševanju romskega problema« v prejšnjem sistemu, v obdobju od šestdesetih do devetdesetih let; tako se zdi, da je »krivda« za neuspešno »integracijo« implicitno pripisana samim Romom. »Integracija«, ki je bila prej »asimilacija«, se je manifestirala npr. v poskusih proletarizacije in prevzgoje, z argumentacijo, da je potrebno kompenzirati »zaostajanje« Romov za »civilizacijo«, ker bi sicer ovirali napredek (Šiftar 1962:1).

...neoromantična nostalgija in konceptualna brkljarija

Romologija Štrukljeve je nekakšna »neoromantična« nostalgija, ki si prizadeva za čim bolj podrobno, celovito in v preteklost oddaljeno iskanje »tradicionalne romske kulture«, »tradicionalne rodovne organizacije«, ki pa je bila, kot je avtorica ugotavljala že leta 1964, v razkroju. Njene študije v devetdesetih priskrbijo etnološki oris »drugačnosti«; osrednja koncepta sta še vedno »etnos« in »kultura«, deskriptivni trikotnik, ki naj bi konstituiral Rome pa je »indijski nomadski izvor«,

²⁷ V antropologiji je po mnenju Irene Šumi (2000) že Boas presojal (para)lingvistična prizadevanja 19. stoletja, ki so skušala s pomočjo jezika klasificirati tudi ljudstva. Medtem ko veljajo med romologi trditve o enostavnosti in inferiornosti romskega jezika praviloma za neproblematične, si upamo trditi, da ne vedo, da so takšne trditve že zdavnaj zavrnjene. Že Boas je npr. zavrnil vsakršno asociiranje »rasnih« somatotipov s kulturno (jezikovno) enostavnostjo; zavrnil je namig o zvezah enostavnost-inferiornost in sestavljenost-superiornost in poudaril, da je tudi jezik t.i. »primitivnih ljudstev« praviloma kompleksen; prek jezikovne evidence je zavrnil tudi domneve o nedokončani sapienizaciji »primitivnih ljudi«. Ena njegovih argumentacij, ki je prav tako temeljila na etnolingvistiki, je zavrnila tudi morganovski evolucionizem v celoti. Izvirne povezanosti in sorodnosti med jeziki npr. torej ne kažejo niti na kulturno niti na somatotipsko genezo: »s to aksiomatsko ugotovitvijo je Boas vsakršne »posplošene zgodovine človeštva« zavrnil kot dobesedno nezgodovinske«. Boasova izjava po mnenju Šumijeve implicira, da se etnogenetski dogodki nikakor niso ravnali po kaki premočrtni poti od enostavnost k vedno večji kompleksnosti (Šumi 2000:66).

»romski jezik« in »kultura«. Opis etnoloških raziskav iz devetdesetih let se pravzaprav v ničemer ne razlikuje od prejšnjih besedil, saj temelji na etnoloških raziskavah, ki so bile končane do sredine sedemdesetih let (Štrukelj 1991:36). V pisanju ni prišlo do nikakršnih epistemoloških premikov ali novih konceptualizacij, pač pa opazimo konceptualno zmešnjavo in zlivanje konceptov, kot so rasno pojmovane »etnične skupine«, »narod« ter »kultura«: prevladujejo pomeni o razdeljenosti »evropske romske skupnosti« oziroma »evropskega romskega naroda« na »plemena«, izhajajoča iz matičnega plemena, ter denominacija Romov kot »indijskih nomadskih plemen«; morganovski linearizem v interpretaciji romske »prvobitnosti in starožitnosti kulture« – slednji je prisoten tudi pri interpretiranju »razvitosti plemen na različnih stopnjah razvoja« –; trditve o »odmiranju tradicionalnih mitoloških izročil in legend«; konstatacije, da »šege spominjajo na nekdanje animistično verovanje«, kar naj bi bilo značilno za »nomadske prednike romskega ljudstva«; ter hkrati konstatacije o oživljanju romske kulture v posameznih »nacionalnih evropskih družbah« (Štrukelj 1999:128).

Če opisujejo romologi Rome v šestdesetih letih s pomočjo arhetipske podobe Ciganov v šotorih, s konji in ob tabornih ognjih, je za devetdeseta leta značilna in zaželen podoba v romoloških reprezentacijah tista o »civiliziranih«, »socializiranih« Romih, ki hkrati gojijo svoj jezik in ohranjajo svojo »kulturo« (Klopčič, Novak-Lukanovič 1991, Štrukelj 1996:285-288, 1999). Pri tem »kultura« obsega predvsem pisno produkcijo romskega jezika, pa tudi folklorno produkcijo v kulturno umetniškem društvu, o kateri še leta 1995 govorijo kot o »kulturi«, kasneje pa ji pritaknejo predikat »ljubiteljska«; državna sekretarka na Ministrstvu za kulturo pa romsko kulturo izenači z glasbo, ki jo označi kot »neartificialno« in kot »gensko pogojeno ustvarjalnost« (Širca 1999:11). Šiftar pa je v intervjuju ugotovil, da bi romsko »kulturo dela morali oživiti« (primerjaj Žnidaršič, Žagar 1999:348).

... progresivizem, razvoj nacionalne zavesti in razvoj etnične identitete

V šestdesetih so romologi skušali zajeti kompleksnost situacije in analizirati tudi zgodovinske in politične vidike »reševanja romskega problema« (primerjaj Štrukelj 1964, 1980, Šiftar 1962, 1970), vendar se zdi, da so imeli precej specifičen pogled. Od raziskovalcev, ki so sodelovali pri raziskavi *Izolati Ciganov in Calvinistov v Prekmurju* sta le Šiftar in Štrukljeva ostala prisotna v romološkem polju do poznih devetdesetih oziroma do danes. Štrukljeva še vedno ohranja ideološke konstatacije, ki se zdijo presenetljivo podobne socialističnim ideološkim diskurzom. Ko pojasnjuje, da so »nekateri evropske države« uspešne na področju izobraževanja Romov, se ji npr. zapiše, da jim je uspelo »predvsem to, da je romski človek postal subjekt« (Štrukelj 1991:48). Šiftarjeva sociološko inspirirana romologija (1962), iz katere je kasneje nastala monografija o Ciganih *Cigani – Minulost v sedanjosti* (1970), je odeta v progresivizem; izhaja iz pojasnjevanja vzrokov za zaostalost romske populacije (primerjaj Šiftar 1962) ter načinov za odkrivanje kompenzacije razvojnega zaostanka ciganskega »primitivnega ljudstva« (*ibid*). Romolog je imel

tudi konkretne ideje, kako pospešiti napredek romske populacije. »Mislim, da je zelo škodljivo za Rome, če bi jaz govoril to, da so se sedaj vrgli na kramarstvo. Ne, to ni nič. Vi pojdite po sejmi, jih boste videli, to ni nobena perspektiva. Mi smo drugo predlagali. Moj predlog je bil drug. Dogovor o tovarni Mura in s tovarnami, ki imajo odpisane stroje,²⁸ ker stroj ni več sposoben za tekoči trak, v katerem mora igla narediti toliko tisoč bodljajev. Zmente se in s temi stroji, začnite doma organizirano dejavnost in bi vam Mura ali neka organizacija dala neke stvari. Te predpražnike pa vse to, kar se da skup šivat. In tako vi začnete. Kajti z višjim delom se dvigne tudi višja kultura. Tako je treba začeti. Mi smo tako začeli pred letom 1941 s skupino Baranja. Na žalost, mrtvo je. Tako. Mi smo delali z njimi.«²⁹ Svoj program je ponovil še naslednji dan, ko je nadaljeval z intervjujem: »Namreč, to bi človek rad povedal. Da bi poskušali z odpisanimi stroji, je zato, da bi skupina Romov prevzela neko svojo obrtno dejavnost, pa če drugo ne, da bi te predpražnike skup šival, vsaj nekaj. Kajti to, kar je v Prekmurju značilno: Beg, da vse gre v Prekmurju v to, da nekaj prodajajo, da na sejmi se pojavljajo kot kramarji, tu ni perspektive, tu ni perspektive, tu ne.«³⁰

Posebni problem predstavlja prav dejstvo, da se romologiji ni uspelo otresti svojega progresivizma vse do danes: pred in po letu 1991 večina udejstvovanja romologije in romske politike sega v polje zakonodaje. Odseva verovanje, da je prek »zaščitne zakonodaje« hkrati možno zagotoviti napredek romskih skupnosti in zavarovati romsko kulturo pred »izumiranjem«, oziroma natančno rečeno, zaustaviti »trend izginjanja in siromašenja« romske kulture in jezika. »Njihova etnična identiteta se šele postopoma razvija, počasi pa se krepi tudi njihova medsebojna povezanost in samoorganiziranje – zlasti še na kulturnem področju. Upamo lahko, da bo to zaustavilo trend izginjanja in siromašenja romskega jezika in tradicionalne kulture v Sloveniji, ki ga zaznavamo pri proučevanju avtohtonih romskih skupnosti. Pri ohranjanju in razvoju romske kulture se namreč pojavlja vrsta težav (pomanjkanje finančnih sredstev, problem zagotovitve ustreznih prostorov, pomanjkanje ustrezno usposobljenih in za delo pripravljenih kadrov, organizacijske in druge težave, med katerimi kaže omeniti tudi odklonilni odnos okolja do Romov in zlasti njihovega tradicionalnega (načina) življenja.« (Žagar 1998:173-174).

²⁸ Svetlana Slapšak (2000) opisuje, kakšne pomene ima šivalni stroj, ki po njenem mnenju predstavlja večpomensko ikono za ženske. Šivalni stroj, med drugim tudi »simbol tehnične premoči« (Slapšak 2000:78), lahko predstavlja tudi sredstvo protikolonialnega boja, kot npr. v gandizmu. Ponuja tudi možnost posredovanja pri emancipaciji žensk, ko se skozi tečaje šivanja adaptirajo v novo kulturo. V tem ikonografskem kontekstu lahko preberemo simbolično vrednost Šiftarjevega predloga, da bi Romi delali na odpisanih strojih proizvodnje. Čeprav se lahko njegov predlog zdi kot nekakšno sredstvo »boja proti kolonializmu«, ki naj bi omogočal osvoboditev Romov ali pa njihovo vključevanje v družbo, je njegova izjava pomembna zaradi drugih momentov: predlaga delo Romov na domu, znotraj njihovega naselja, kjer bi šivale verjetno predvsem romske ženske. Pravzaprav gre tu za nerefektiran subtilnejši kolonializem, ko »večina« določi načine, kako se lahko »manjšina« vključuje v družbo; pri čemer ne gre za nič drugega kakor za kontrolo: »Z nabavo sredstev protikolonialnega boja se pravice in možnosti žensk zmanjšujejo, ne pa povečujejo!« (Slapšak 2000:79).

²⁹ Intervju posnet 21. julija 1995.

³⁰ Intervju posnet 22. julija 1995. V intervjuju iz leta 1999 je prav tako kritiziral interes Romov iz Pušče za trgovino; poudaril je, da prodaja na sejmi, s katero se ukvarjajo nekateri Romi, ne omogoča »intelektualnega razvoja« (Žnidaršič, Žagar 1999:348).

»Razvoj narodnostne zavesti« se v nekaterih primerih preinterpretira v »razvoj etnične identitete«, pri čemer s slednjim pojmom zajemajo predvsem izražanje romskega nacionalizma in organizirano nastopanje v romskih društvih. Hkrati etnično identiteto Romov povezujejo s kulturo revščine (Klinar 1991), kar se kasneje izteče v grobe fašistoidne trditve: »Za romsko etnično skupino bi lahko rekli, da imajo identiteto skupine, ki jo povezuje odklonskost, in s tem obenem ohranja istovetnost.« (Petkovič, Neuvirt 1998:27).

Vpeljava novega koncepta v romologijo: avtohtoni Romi, Romi imigranti in sovraštvo do tujcev

V devetdesetih se v romološke diskurze vpelje nova kategorija, privzeta iz manjšinskega prava, ki jo uvedejo kulturne in druge romske politike, med romologi pa je takoj sprejeta in prepoznana za relevanten »koncept«, da ne rečemo za nekakšno analitično orodje, s katerim se uvede za romologe neproblematično in esencialno razločevanje med t.i. »avtohtonimi Romi« in ostalimi Romi, ki so »zgolj imigranti«. Domnevno nov vidik predstavlja prizadevanje, da so »vredni pravne zaščite« in spodbujanja posebnih kulturnih politik le »avtohtoni« Romi. »Pri obravnavanju problematike Romov in romske kulture moramo upoštevati tudi dejstvo, da Romov, ki so se »priselili« v okolico nekaterih večjih mest (praviloma zunaj tradicionalnih poselitvenih območij avtohtonih Romov) in ki so prišli predvsem iz različnih območij nekdanje jugoslovanske federacije, ob uveljavljenih kriterijih ne štejemo za avtohtone Rome v Sloveniji, ampak jih moramo glede na njihov status obravnavati kot eno od obeh (pod)kategorij (i)migrantov, ki jih opredeljujem v nadaljevanju.«³¹ (Žagar 1998:173-174).

Hkrati pa se jih še naprej paradoksalno kategorizira kot »indijske nomade« (Štrukelj 1991, 1996, 1999) in kot »staroselsko ljudstvo severozahodnega predela Indije« (Tancer 1994:43), označuje pa se jih tudi z metaforami »Hefajstovo ljudstvo ognja in vetra« (Tancer 1998:23). Poudarja se njihova edinstvenost: »imajo svoj jezik, različen od drugih Romov«, »imajo drugačno kulturo«, konstituira pa jih tudi »antropološke značilnosti, kot so: temnejša polt, temni naravno skodrani lasje, temne oči in nižja postava« (Tancer 1994:96). Skratka, »slovenski avtohtoni Romi« so edinstveni, biološki atributi pa ostajajo bolj ali manj eksplicitno sprejeti (primerjaj Zadravec 1989; Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:12). Zadravec je le dve leti pred prvim slovenskim posvetom o »romski problematiki«

³¹ Žagar razlikuje imigrante (kot posameznike) in imigrantske skupnosti (kot kolektivne subjekte), pri katerih v prvo (pod)kategorijo uvršča državljane R Slovenije, ki so pripadniki drugih »nekdanjih jugoslovanskih narodov in narodnosti« (Žagar 1998:175); v drugo podkategorijo uvršča »tipične« imigrante-priseljence, ki nimajo slovenskega državljanstva, imajo pa v Sloveniji stalno ali začasno bivališče. Medtem ko Žagar trdi, »da Slovenija sledi trendom razvoja v Evropi« pri politiki manjšin, je zelo zgovoren podatek, da je bila omenjena politika, ki uvede distinkcijo med avtohtonimi in ostalimi neavtohtonimi Romi predmet kritike v poročilu komiteja o odpravi rasne diskriminacije, ki ga je pripravila Organizacija združenih narodov, v katerem je problematizirana slovenska manjšinska politika zadnjih desetih let po osamosvajanju. Večini romologov (npr. Šiflar 1994, Tancer 1994, Zadravec 1989, Štrukelj osebna komunikacija, Žagar 1998) se zdi omenjena distinkcija popolnoma neproblematična, kar lahko spet upoštevamo kot dokaz o sokreiranju in reproduciranju političnega oziroma ideološko kontaminiranega diskurza o Romih v romologiji.

zapisal: »Tej pozitivni genetski osnovi, ki se je prenašala iz roda v rod, se lahko Romi zahvalijo, da so se ohranili kot avtohtona etnična skupina!« (Zadravec 1989:88). Njegova rasistična teorija doslej ni bila deležna nikakršne kritike, pač pa služi utemeljitvi, tako kot biološke antropološke in medicinske raziskave iz šestdesetih let, da so »Slovenski Romi« posebna, z biologijskimi atributi utemeljena skupina; njegove konstatacije so tako v funkciji determiniranja skupine ljudi, ki jo s pravno denominacijo utemeljujejo kot »avtohtono«. »Rasne opredelitve« se pojavljajo tudi v drugih kontekstih: npr. pri pojasnjevanju specifičnosti izobraževanja Romov, ki naj bi ga ovirala njihova subkultura, se mimogrede navrže še rasializirano »antropološko oznako Romov« (Tancer 1999:96). Ta navedba implicira, poleg rasnega pojmovanja »avtohtonih Romov«, da naj bi težave pri izobraževanju povzročala njihova »vrojena subkultura«³² (primerjaj Tancer 1994:97).

Znanstveni razizem, ki je značilen za slovenske romologe, elaborira tudi utemeljitev, da je slovenska romologija posebna npr. zato, ker monografiji romologov Šiftarja in Štrukljeve, ki po Tancerju »sodita med najžlahtnejše slovstvo o Romih tako pri nas kot tudi v svetu« (Tancer 1994:34-35), predstavljata »spoznanja in dosežke o avtohtonih Romih na Slovenskem« (primerjaj Tancer 1994:30). Dodatni vidik, ki ga na tem mestu le omenjamo, zasluži pa posebno analizo, pa je vpeljava trditve o sovražnosti »avtohtonih Romov« do »tujcev«: »Poseben problem je močna (včasih tudi nekolikanj sovražna) razdvojenost med avtohtonimi Romi in Romi priseljenci« (Šiftar 1994:11), v kateri prepoznavamo stališča slovenske nacionalistične politike, ki je izključevalna tako do imigrantov Romov kakor tudi do drugih imigrantov iz bivše SFR Jugoslavije.

Rdeča luč za romologijo: ko predmet romologije določajo politične kategorizacije

Revitalizacija romologije je povezana s priznavanjem posebnega statusa Romom v novi ustavi Slovenije. Poseben problem je hkratno zapiranje romologije v svoj lastni krog³³ in zoževanje proučevanja na »avtohtone Rome«. Romi in proučevalci romske kulture izven meja novo nastale slovenske nacionalne države niso predstavljali večjega akademskega interesa za slovenske, tradicionalistično orientirane romologe. Lahko bi trdili, da slovenskim romologom tudi znanstvena produkcija, ki je povezana z območjem bivših republik SFRJ, ni več predstavljala tolikšnega znanstvenega interesa, kar je razvidno iz različnih referenc. Tradicionalistično koncipirana romologija je sodelovala z oblastmi (Piasere 1994, Williams

³² Tancer »vzgojno zanemarjenost« Romov povezuje z njihovo subkulturo. Njihova »vzgojna zanemarjenost« naj bi torej ne bila relativen pojav: »Pri njih opazimo pojav vzgojne zanemarjenosti v vsakem njihovem okolju, v katero se vključujejo, in v vsaki primarni celici – družini.« (Tancer 1994:97).

³³ Prezrte reference, ki zajemajo prispevke o »neavtohtonih« Romih in ki niso uvrščene v slovenski romološki krog, so npr. Jezernik (1993, 1996, 1997) – njegovo pisanje bi sicer zaslužilo posebno pozornost – in raziskovalno delo mednarodno priznanega etnomuzikologa Svaniborja Pettana, ki objavlja v številnih uveljavljenih tujih revijah in deluje tudi v humanitarnih projektih (Pettan 1992a, 1992b, 1996a, 1996b, 1997, 1999, 2000).

1989, Willems 1998), prav tako pa je bilo kolaboriranje romologije z oblastmi navzoče v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja; to je bilo predmet kritične analize in tudi antropološke analize (Acton 1973, 1997b, Acton in Mundy 1997, Stewart 1997, Williams 1989). Nekateri raziskovalci si prizadevajo za novo interpretativno linijo, ki postulira nove razprave o zgodovini Ciganov. Ta naj bi upoštevala odpore Ciganov do politike nacionalnih držav v moderni Evropi ter do politik, ki naj bi regulirale življenje romskih skupin; prispevala pa naj bi tudi k spremenjeni interpretaciji zgodovine Neciganov (primerjaj Asseo 1989, Kaprow 1982, 1991).

Če primerjamo slovensko romologijo z romskimi študiji in antropologijo Ciganov, lahko ugotovimo, da v Sloveniji pri revitalizirani in perpetuirajoči se romologiji od devetdesetih let in praktično do danes romologi niso modificirali svojih metodoloških izhodišč vede, niti ni bil moderniziran njen konceptualni aparat; spremenili so le besedišče, ki bi nepoučene bralce utegnilo zavesti, da je prišlo do na novo reflektiranih problematik in morda do premika k avtonomiji romskih študijev. Toda slovenski romologi so še vedno prepričani v nujnost z državnimi regulativi utemeljenega »reševanja romskega problema«, pri čemer ne reflektirajo, kako so različne politike to vprašanje urejale doslej, in npr. dosledno zavračajo kritično analizo represivnih legalističnih uredb. Navadno opisujejo in povzemajo omenjeno problematiko; pri tem se informirajo prav pri politikah, neupoštevajoč različne represivne učinke oblasti, njihove implikacije ter način, na katerega oblasti reprezentirajo Rome, kaj šele, da bi na terenu preverjali, kako legalistični ukrepi pravzaprav delujejo.

Prav tako ni bila reflektirana vpletenost romologov v romske politike; mislimo na politike, ki so v sozvočju z državnimi politikami in npr. ne izvajajo kritične analize lokalnih politik ob dogodkih, ki kažejo na diskriminacijo Romov,³⁴ niti ne kritizirajo npr. pravne delitve Romov na »avtohtone« in »alohtone«, pač pa jo, kakor je prikazano, tudi sami utemeljujejo. Takšna naravnost romologije zastavlja ne le mnoga epistemološka vprašanja, pač pa tudi številne etične zadržke.³⁵

Da raziskovalci producirajo ideološki in nacionalistični diskurz, se potrjuje tudi v predlogu, ki je bil oblikovan po zgledu pravnih določb; za romsko skupnost naj bi bilo najustreznejše poimenovanje »etnična skupnost« ali »manjšina«. Izbor sintagme »etnična skupnost« podkrepijo z ideološko utemeljenim in ne analitskim argumentom, da je sicer »narodnost« termin, ki naj bi po nekaterih teoretičnih zajemal tako »narodnostne« kot tudi druge manjšine. Po tej plati naj bi bila

³⁴ Analizo diskriminacije Romov prikazuje npr. Erjavec, Hrvatin, Kelbl (2000); diskriminacije in rasizem pa ne pritegnejo analitske pozornosti slovenskih romologov. Za prikaz kulturnega šovinizma pri obravnavi primera domnevne spolne zlorabe deklice v slovenskem sodstvu primerjaj Jezernik (1996, 1997).

³⁵ Seveda ne podlegamo utvrditi, da oblasti in različne nacionalistične politike ne bodo zmerom skušale izrabiti znanstvenih izsledkov za svoje ukrepe, pritise ter omejevanja Romov; prav nasprotno – raziskovalci se zavedajo možnosti izrabe njihovega dela in zato bolj ali manj uporabljajo različne prijeme. Britanska antropologinja Judith Okely (1999), ki se je dobro zavedala teh konsekvenc, ni le spremenila imen svoji informatorjev, pač pa se je odločila, da o nekaterih stvareh ne bo pisala v svoji monografiji (Okely 1983). Nekatere etnografske podatke, ki jih ocenjuje za relevantne za antropološko vednost, je reflektirala po skoraj 25 letih, ko se ji zdi, da je zaradi časovne distance praktično nemogoče identificiranje informatorjev (Okely 1999); tako je tudi skušala preprečiti, da bi njene izsledke uporabile oblasti za kakšne morebitne korektivne ukrepe v okviru romskih politik.

zahteva, da Romi dobijo »status narodnosti«, upravičena. Vendar pojasnjujejo, da je pojem »narodnost« opuščen in nadomeščen z izrazom »narodna ali narodnostna manjšina« za Italijane in Madžare v Sloveniji,³⁶ s skorajda komičnim argumentom, da izraz ni uveljavljen »v svetu«, je »ideološko obremenjen« in zato »dokaj neprimeren«³⁷ (primerjaj Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:22). Kakor da sam »narod« ne bi bil zamišljena skupnost oziroma kulturno konstruirana kategorija, kot menijo nekateri antropologi v sodobni antropologiji etničnosti in nacionalizma (npr. Anderson 1996, 1998).³⁸

Zgoraj navedena argumentacija nas napeljuje na misel, da gre za ignoriranje vednosti vsaj iz antropologije etničnosti in nacionalizma, v kateri sicer ni analitskega konsenza pri določanju tega političnega fenomena, niti ni široko sprejetih definicij nacionalizma,³⁹ ob povedanem lahko trdimo, da gre tudi za dosledno preziranje epistemoloških in vsebinskih investicij romskih študijev na eni ter antropologije Ciganov na drugi strani.

Po mnenju slovenskih raziskovalcev naj bi bilo očitno, da je za »romsko skupnost najustreznejša oznaka etnična skupnost ali manjšina«, ki naj bi prav tako poudarjala njihove »etnične značilnosti (jezik, kultura)« in ki naj bi obvezovala državo k »spoštovanju teh razlikosti« (primerjaj Klopčič, Novak-Lukanovič 1991:12). »Pozitivni koncept za zaščito manjšin« naj bi zagotovil posebne pravice in zaščito, da bi bili lahko »enakopravni«. V letu 1999, ob objavi drugega zbornika, ni prišlo do kakih pomembnejših premikov v stališčih.

Slovenska romologija je v akademskem prostoru marginalna, neinformirana je o dosežkih sodobnih romskih študijev in omejena je praktično le na slovenski nacionalni teritorij. Ni marginalna le zato, ker se ukvarja s skupino ljudi, ki velja za marginalizirano – antropologi so se tako ali tako bolj ali manj zanimali za marginalizirane skupine – pač pa teži k oblikovanju »ekskluzivnega intelektualnega področja«, kar je po mojem mnenju neprimerno, da ne rečem nedopustno. Prav marginalnost in zaprtost vase ter v svoje nacionalne meje omogoča slovenski romologiji zgostitve antropoloških anahronizmov, kar se odraža tako v naboru tematik, ki jih raziskovalci proučujejo, kakor tudi v konceptualizaciji in diskurzu njihovih besedil.

Slovensko romologijo torej predstavlja vse, kar je v zvezi z Romi; zdi se, da ni ločnice med romskimi politikami, socialnimi in izobraževalnimi politikami, ipd.,

³⁶ Pojasnili so, da je pojem »narod(nost)na manjšina« najširše uveljavljen »v svetu«, je »objektivno dejstvo«; s statističnega vidika predstavlja »manjšinske skupnosti«; pojem je »vezan na obstoj nacionalnih držav, »matičnega naroda« in »njegove države« - navadno sosednje države državi, v kateri »narodna manjšina« živi.

³⁷ O statusu Romov (Ciganov) v Evropi primerjaj v: Jean-Pierre Liégeois in Nicolae Gheorghe: »Roma/Gypsies: A European Minority« MRG International Report (1995/4), tudi Gheorghe in Mirga 1997: *The Roma in the 21st Century - A Policy Paper Project on Ethnic Relations*, New York.

³⁸ Po Andersonu je nacionalizem moderen pojav, »kulturni artefakt posebne vrste« (Anderson 1998:12), »narod« pa je »zamišljena politična skupnost« (Anderson 1998:14).

³⁹ Struja primordialistov trdi, da etnične vezi in etnično članstvo, kar Smith imenuje *etnijska (ethnie)*, obstaja že »od nekdaj« in se po primordialističnem prepričanju konvertirajo v nacije (*nations*), medtem ko struja instrumentalistov nasprotno trdi, da so nacije pojav modernosti (Anderson 1996:10). Nekateri razvrščajo teoretizacije o etničnosti in nacionalizmu še v vmesno varianto (Jones 1997; za teoretizacije etničnosti in nacionalizma primerjaj še Eriksen 1993, Jenkins 1997 ter Šumi 2000).

pač pa omenjene politike predstavljajo kar romologijo samo. Zdi se, da odsotnost terenskega raziskovanja – prakticiranje slednjega je praktično konstitutivna zahteva romskih študijev in antropologije Ciganov, izhajajoča iz njihove specifične narave –, praktično za nikogar med romologi ne pomeni problema. Ekstenzivno raziskovanje slovenskih romologov, ki so podobni »antropologom na verandi«, lahko označimo za »romologijo na romskih taborih«, »romologijo na vrtu spominov«, »romologijo v zdravniški oziroma psihoterapevtski ordinaciji«, »romologijo v šoli« ipd., vse redkeje pa za »romologijo na terenu«. Čeprav je zbiranje etnografij ob ustrezni metodologiji na omenjenih mestih lahko popolnoma kredibilno, ne more biti edino, kar velja v večini njihovih primerov. Zlasti sporno je, da romologi še vedno izhajajo iz etnografske evidence, ki je bila pretežno zbrana v šestdesetih letih (pri tem težavo predstavlja dejstvo, da so bili že tedaj usmerjeni v raziskovanje »tradicije«, ki so jo umestili v nedoločeno preteklost, raba etnografskega sedanjika pa to zamegljuje). Zaradi terenske izkušnje iz šestdesetih let in zaradi občasnih domnevno krajših stikov z Romi, ki jih romologi nikoli ne specificirajo, si lastijo nekakšno pravico »reprezentacije objektivne realnosti« tudi na začetku devetdesetih let in v poznih devetdesetih letih, čeprav že dolgo niso več intenzivno raziskovalno dejavni na terenu. Zdi se, da gre za nekakšno domnevo, da je tam že tako ali tako »vse raziskano«.

Odsotnost terenske izkušnje in slaba informiranost o sodobnih strokovnih tematikah romskih in ciganskih študijev ter antropologije Ciganov na eni, ter dejavno nastopanje slovenskih romologov na posvetih in sporadično objavljane tradicionalističnih in vse poljudnejših besedil na drugi strani, nas vodi k sklepu, da si lastijo domala popolno kompetenco za presojo strokovnih in političnih vprašanj. Ob terminološki in konceptualni orodjarni, s kakršno razpolagajo, niti ni čudno, da se jim – tudi v pičlih in redkih odhodih na teren – potrjuje ravno to, kar prejudicirajo že doma, da bodo videli na terenu.

Moč romoloških avtoritet in nezmožnost upoštevanja epistemoloških preskokov

Pri sondaži terena na začetku leta 1995 in kasneje pri terenskem delu ter iskanju arhivskih virov (leta 1995 ter leta 1999) so različni akterji zatrjevali, da je preteklost Romov skorajda dokončno raziskana; celo priporočeno mi je bilo, naj se kot mlajša raziskovalka ukvarjam bolj s sodobnostjo, z življenjem in kulturo, ki jo živijo sedaj, za preteklost pa naj bi bili eksperti starejši romologi – hkrati pa so tukaj alarmantne trditve, da njihova tradicionalna kultura izginja. Avtoritete so bile tudi reprezentirane, kakor da bi na tem področju razpolagale praktično z vso vednostjo. V pokrajinskem etnografskem muzeju je moj raziskovalni interes zbujal začudenje, saj je o Romih praktično vse zapisala etnologinja dr. Štrukljeva. V Pokrajinski študijski knjižnici so mi toplo priporočili, naj obiščem dr. Vaneka Šiftarja z argumentacijo »*veste kaj, on ma Rome v malem prstu*«. Priporočilo knjižničarja je insinuiralo, naj ne trati časa z brskanjem po arhivih, saj omenjeni

romolog tako ali tako »vse ve« o Romih. Ob takšnih priporočilih sem spoznala, kolikšno avtoriteto pravzaprav pomenijo romologi za nekatere ljudi, ki se z Romi ne ukvarjajo študijsko.

Judith Okely (1999) sama je ob karikiranju njenih teorij ter ob kritikah monoprostorskega in mono-rasnega izvora vseh Ciganov, ki so preinterpretirane krožile po internetu, opozorila, da lahko teksti postanejo preteksti za napačno branje. Ravno njeno opozorilo o pretekstualnostih, ki določajo interpretacijo branih besedil, lahko postavimo za utemeljitev zahteve po kritičnem vrednotenju dosežanj slovenske romologije. Šele poglobljeno branje ter vzporedno primerjanje s sodobnimi romskimi študiji in antropologijo Ciganov omogoča epistemološki prelom. Odsotnost kritične refleksije bi namreč pomenila soglašanje z opisanimi tradicionalističnimi romološkimi izhodišči. Omenjeno opozorilo o pretekstualnosti tekstov, ki lahko prispevajo k napačnemu branju, velja upoštevati tudi pri oblikovanju percepcije in interpretacije etnografske evidence na terenu. Zatorej velja analizo romološke produkcije interpretirati za etnografsko evidenco vednosti o Romih v polju slovenske romologije ter odnosa oblasti, pa tudi raziskovalcev do Romov. Poseben problem pri tem je nereflektirano branje tradicionalistično orientiranih romologij, ki večinoma datirajo v 19. stoletje in so utemeljene v filološki in folkloristični tradiciji ter razsvetljenjskih in romantičnih konceptualizacijah o »civilizaciji«, »primitivnosti« ter o »kulturi«. Za neobveščenega bralca predstavlja zagato še sesedanje znanstvenih konceptov v ljudske rabe in obremenjenost romologij z »implicitno socialno vednostjo« (Van de Port 1998: 97)⁴⁰.

Piasere se je s pomočjo metafore velikega specialista za kulturo južne Italije de Martina, ki je raziskovanje na terenu označil za »škandal etnografskega srečanja«, spraševal, zakaj univerzitetni profesorji vse do današnjih dni nalagajo svojim študentom »škandalozno srečanje« s Cigani. Profesorji naj bi delegirali izkušnjo spoznavanja Ciganov svojim študentom, ki so predvsem neizkušeni. Cigani naj bi tako predstavljali idealni etnološki laboratorij za študente, za večino profesorjev, ki si zagotovijo financiranje kakšnega od bolj eksotičnih terenov, pa naj bi bili manj atraktiven objekt proučevanja (Piasere, 1989:102).⁴¹ Če odhajajo na teren študenti, ki so manj teoretsko poučeni o naštetih vprašanjih in imajo manj izkušenj, lahko postanejo tradicionalistična besedila romologov kriterij oziroma vodilo za zbiranje etnografske evidence na terenu. Zatorej ni čudno, da so opisi ciganske oziroma romske kulture pogosto eksotizirani in banalizirani, posledično pa imajo romski

⁴⁰ S tem izrazom, ki ga je izpeljal po Michaelu Taussigu, označuje neizrekljivo in iz izkušenj izhajajočo skrito vednost, ki se artiklira v šalah, filmih, na karnevalih, maskaradah, v otroških igrah, ob športnih dogodkih, v vojnah, pa tudi v raznovrstnih pisnih besedilih, kot so literatura, pesmi, zgodbe, drame in, kot ilustrira v svoji študiji, v nekaterih etnografijah o Romih (Van de Port 1998:148-153).

⁴¹ Pojasnjuje, da so antropologi preferirali študij eksotičnih družb in neevropskih ljudstev; Romi pa so postali njen objekt šele, ko so v času protikolonialnih gibanj začeli antropologi proučevati tudi »domače terene«. V sedemdesetih letih, ko so posamezni antropologi – med njimi Okely – delali terenske raziskave, je v Sloveniji izšla folkloristično in progresivno orientirana romološka Šiftarjeva monografija (1970). V sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so začele izhajati antropološke monografije, ki so bile rezultat poglobljenega in daljšega intenzivnega terenskega dela, je v Sloveniji izšla tradicionalno bolj folkloristično orientirana ekstenzivna študija etnologinje Štrukljeve (1980). Spremenjeno perspektivo znotraj socialno oziroma kulturno antropoloških študijev o Ciganih predstavljajo študije, ki jih Piasere označuje za eksperimentalne etnografije in se začenejo v osemdesetih letih dvajsetega stoletja (več o tem Piasere 1994).

študiji marginalen status ipd.⁴² Marginalni status romologije lahko posameznim raziskovalcem pomeni tudi prednost, saj dopušča tudi neprofesionalen pristop k področju, možnost za lastno uveljavitev.

Če je Piasere (1989) ob 30. obletnici revije *Études Tsiganes* razpravljal o škandaloznosti dejstva, da so v Italiji Cigani ekskulzivni antropološki teren za študente, bi lahko njegovo razpravo razširili še na reprezentacijo strokovnega znanja v slovenski romologiji. Ni škandalozno le ekskluzivno prilaščanje romologije pri nekaterih avtoritetah, pač pa tudi eksplicitno podpiranje oblastnih politik ter izkrivljeno reprezentiranje vednosti v romskih študijih in antropologiji Ciganov. Rešitve seveda ne vidimo v tem, da polje zgolj preimenuje svoje problematike, kar je siceršnja praksa tudi v »slovenskem narod(nost)nem vprašanju« (Šumi 2000). Čas bi že bil, da se prižge rdeča luč za takšno romologijo, ki sama prispeva k diskriminaciji Romov. Takšna, kakršna je, bi s tem dejanjem najbrž največ prispevala k njihovi emancipaciji.

Alenka Janko Spreizer

Institutum Studiorum Humanitatis (ISH)

Breg 12, Ljubljana, Slovenija

e-mail: spreizer@ish.si

Povzetek

Avtorica v prispevku analizira slovensko romologijo, kakor jo opredeljujejo akterji sami ob zgledih iz raziskovalnih projektov o Romih, ki so jih izvajali v Sloveniji v letih od 1960 do 1962 in naprej ter ob pregledu občasnih objav romskih problematik⁴³ od leta 1991 dalje.

Analiza romologije v pričujočem besedilu uporablja konceptualno orodjarno iz študijev etničnosti in nacionalizma oziroma se naslanja na formalistični model

⁴² O položaju romskih študijev, zlasti še o njihovi marginalnosti in izoliranosti znotraj antropologije o Ciganih/Romih so teoretizirali tudi antropologi (npr. Piasere 1989, 1994; Okely 1994) in socialni zgodovinar Willems (1998).

⁴³ Z »romskimi problematikami« mislimo na objave, ki jih slovenski romologi prezentirajo za romologijo, oba izraza pa sta problematična zaradi svoje neeksplicitnosti. Raba izraza »romologija«, ki ji ponekod rečejo tudi »ciganologija«, je tako zlorabljen, da jo v sodobnejših romskih oziroma ciganskih študijih opuščajo ali pa jo uporabljajo le kot metaforo za tradicionalistične in anahronistične študije o Romih oziroma Ciganih. Pojemovna zveza »romska problematika«, ki jo v romološkem diskurzu uporabljajo včasih kot sinonim za romologijo, implicira, da »romologom« predstavljajo problem Romi oziroma vsi problemi v zvezi z njimi. Ker avtorica dokaže, da njihova stališča, ki jih predstavljajo za znanstvena, niso primerljiva s sedanjim epistemološko izrisanim poljem študijev o Romih, se zdi izraz »romska problematika« manj zavajajoč od izraza »romologija«. Z Georgesom Canguilhemom lahko rečemo, da je sedanja slovenska romologija kvečjemu »znanstvena ideologija«, pri čemer naj bi znanstvene ideologije bile »diskurzi z znanstveno pretenzijo, ki jih oblikujejo ljudje, ki so na tem področju šele dozdevni ali domišljajoči si znanstveniki« (Canguilhem 1987:15). Tudi pojem »problematika« v Slovenskem slovarju knjižnega jezika vsebuje semantično navezavo na različne vede in znanost. Avtorica v članku prikaže, da slovenska romologija, ki jo predstavlja v nadaljevanju članka, nima lastnosti znanstvenega logosa; izraz »romologija« je po mnenju avtorice zavajajoč, saj se neposredno navezuje na logos; pojem »romska problematika« pa se zdi v nekaterih kontekstih tega prispevka ustrežnejši od »romologije«, ker je za razliko od slednjega povezanost z logosom pri prvem pojmu le implicitna. Vsekakor pa bi tu le nakazani problem zahteval bolj poglobljeno analizo.

etničnosti, ki je bil razvit v antropologiji (Eriksen 1993; Šumi 2000) ter na romske študije (Acton 1974, 1989, 1997a, 1997b, 1998, Hancock 1979, 1987, 1997a, 1997b, 1999, Acton in Mundy 1997) na drugi strani. Romologijo bere skozi lastno etnografsko evidenco, zbrano na terenu v letih od 1995 do 2000 in jo umešča v polje vednosti o Ciganih oziroma Romih, kakršna se predstavlja v sodobnejšem antropološkem pisanju od osemdesetih let dvajsetega stoletja naprej (Lemon 2000, Mirga 1987, 1992, Okely 1983, 1994a, 1994b, 1997, 1999, Piasere 1985, 1986, 1989, 1994, Stewart 1997a, 1997b, 1999, Silverman 1988, Sutherland 1975 [1986], Van de Port 1998, Williams 1984, 1989).

Posamezni raziskovalci romskih problematik v Sloveniji trdijo, da v Sloveniji obstaja daljša romološka znanstvena tradicija. Zapisano je bilo, da se začenja z Miklošičevimi filološkimi raziskavami romskih narečij, nadaljevala naj bi se prek Trdine in Koštiala do pionirske raziskave *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* v letih 1960-1962; sestavljajo jo še sporadične objave posameznih monografij in člankov do devetdesetih let (Šiftar 1970, 1978, 1988, 1989a, 1989b; Štrukelj 1977, 1980, 1989; Zadavec 1989) ter raziskave v devetdesetih letih (Šiftar 1994, 1996, 1999, Štrukelj 1991, 1996, 1997, 1999, Tancer 1991, 1994, 1998, 1999a, 1999b, 1999c, Žagar 1998; *Romi na Slovenskem 1991, Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi 1999*). Zatrjevanje o veličini slovenske romologije je zbudilo raziskovalno radovednost, podrobno branje romologije pa je omogočilo diagnosticiranje njene kompleksne problematike: tradicionalistično konceptualiziranost in rabo zastarelih, anahronističnih analitskih konceptov; neinformiranost glede sodobnih elaboracij v romskih oz. ciganskih študijih, ki so prezentni v anglofonem in frankofonem prostoru; neskončno perpetuiranje že kar arhetipskih romoloških tematik, ki se v skrajnosti iztečejo v rasistični in diskriminatorni diskurz o Romih in odnosu do njih. Članek nima filoloških ambicij in se ne posveča proučevanju Miklošičevih filoloških raziskav romskega jezika, pač pa analitično pretresa romologijo, ki je nastala v okviru raziskave *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (1962). Študija velja med slovenskimi romologi še vedno za sodobno in temeljno, lahko bi rekli skorajda za nedotakljivi fetiš, saj se po letu 1962 še niso lotili njenega kritičnega branja, četudi je romologija v devetdesetih letih doživela nekakšno revitalizacijo.

Dodatna zahteva po kritičnem reflektiranju slovenske romološke produkcije se je izoblikovala tudi zaradi skorajda kulturnih avtoritet, h katerim so informatorji na terenu vedno znova napotili avtorico, pa tudi zato, ker posamezni romologi sami povzdigujejo romologijo v vrh »zakladnice romologije« (Tancer 1994:28) in kar grandomansko vrednotijo dosežke romologije, ko jih primerjajo s »svetovnimi«; njihovim navedbam se lahko očita vsaj neupoštevanje sodobne in na novo reflektirane teoretizacije v okviru romskih študijev.

Avtorica pokaže, da v slovenski romologiji prevladujejo že presežena in v antropoloških krogih kritizirana razsvetljenska pojmovanja o univerzalnem razvoju civilizacije (Stocking 1987:19, povzeto po Jones 1997:41). V romologiji so prezentne konceptualizacije »kulture« in »etničnosti«, ki so do današnjih dni interpretirane »rasno«. Konceptualizacije rase so na eni strani povezane z antropološko

tradicijo 19. stoletja in anatomskimi študiji iz tega obdobja, ki praktično do danes implicirajo, da so mentalne in kulturne lastnosti determinirane z »raso« in se neposredno reflektirajo v fizični strukturi. Na drugi strani so konceptualizacije »rase« povezane z etnološko tradicijo, ki jo je spodbujalo romantično gibanje v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju in ki je dajala poudarek na filologijo ter nacionalno genealogijo. Članek analizira konceptualizacije v slovenski romologiji, ki jih navdihuje socialni oziroma kulturni evolucionizem, ki je postavil evolucijski okvir in prispeval k rekonfiguraciji obstoječih rasnih kategorizacij znotraj prostorske ter časovne hierarhije napredovanja, pogosto izraženega kot tekmovanje, »naravna selekcija«. Avtorica prikaže načine ohranjanja konceptualizacij »kulture« in »etničnosti«⁴⁴, ki jih romologi razumejo idiosinkratično; v slovenski romologiji prevladuje linearni progresivizem z morganovsko obarvanim izrazoslovjem, ki nenehno umešča ljudi, ki so jih opredeljevali za Cigane, na nizko stopnjo v lestvici razvoja civilizacije, med »vsestransko zaostale večje skupine ljudi« (Šiftar 1962:1) ter analizira hkratne rabe anahronističnih konceptov »rasa«, »etnična skupina«, »etnos«; rabe pravno statusnih konceptov kot so »etnična skupnost« in »narodnost« ter konjunktore v strokovnem in političnem diskurzu, kakršen je značilen za manjšinsko pravo in državno oblast.

Tudi po revitalizaciji romologije se ohranijo tradicionalistično koncipirane problematike, kakor da ne bi bilo v teoriji etničnosti in nacionalizma epistemoloških prelomov npr. v okviru t.i. nove etnografske evidence, in kakor da novejša raziskave niso privedle do novih reflektiranih teoretizacij v polju romskih študijev in antropologije Ciganov. V slovensko romologijo niso bili privedeni izsledki sodobnih romskih študijev, z izjemo nekaterih zgolj bibliografskih navedb, zlasti pa je slovenska romologija obšla socialno ali kulturno antropologijo Ciganov. Manjkajo torej izsledki, ki so prevladujoči zlasti v zahodnem anglofonem in frankofonem prostoru. Omenjeni študiji so v sedemdesetih začeli na novo organizirati raziskovalno perspektivo in na novo reflektirati problemsko polje, v osemdesetih in devetdesetih pa so doživeli razmah. Slovenski romologi ne reflektirajo spremenjene perspektive kljub sicer redkim posameznim navedbam avtorjev iz sodobnejših romskih oziroma ciganskih študijev, kar bi lahko bralca napeljalo na misel, ali jih nemara namenoma ne ignorirajo zaradi svoje samozadostnosti.

Članek opozarja, da velja omenjeni *topos* romologije postaviti v kontekstualni okvir nacionalizma v Sloveniji. Ni namreč naključje, da se je o »slovenski romologiji« začelo govoriti ob procesih osamosvajanja in bolj eksplicitno po osamosvojitvi ter po tem, ko je bilo v ustavi Republike Slovenije določeno, da

⁴⁴ Barth (1969:13) je generalizacijo tradicionalnih načinov klasificiranja ljudstev v človeški vrsti izrazil v enačbi rasa = jezik = kultura. Siân Jones (1997) pojasnjuje, da je bilo zlivanje pomenov kulture in jezika s pomeni biološke rase v 19. stoletju kombiniran produkt številnih precej različnih teoretskih pristopov: 1) lingvističnega pojma rase, ki je bil osrednji v »etnoloških« in komparativnih filoloških tradicijah; 2) rasnega determinizma fizično »antropološke« tradicije, ki je prevzela neposredno, fiksno korelacijo med fizično obliko in strukturo ter mentalnimi in kulturnimi sposobnostmi; 3) razširjenega prisvajanja lamarkijanskega predloga, da bi pridobljene kulturne karakteristike lahko postale podedovane, kar je služilo krepitevi nerazločnega povezovanja rase z nacionalnimi, kulturnimi in lingvističnimi skupinami; 4) socialno darvinistične koncepcije o vzporednem odnosu med kulturno in fizično evolucijo. Jones pojasnjuje, da so ti teoretski pristopi prispevali k distribuciji odnosov med ločnicami fizične in kulturne različnosti pri klasifikaciji ljudstev; po Jonesovi je evidentno, da so odnosi med koncepti rase, jezika in kulture v 19. stoletju bili vse prej kot nekomplirani (Jones 1944:43-44).

pravni položaj Romov določa poseben zakon. Tudi prva poglavja o slovenski romologiji kot posebni vedi so bila zapisana po letu 1991 (Tancer 1994), kar napeljuje na misel, da je bilo omenjeno polje s strokovnimi pretenzijami prej v funkciji slovenskega etničnega nacionalizma, ki si je bolj prizadeval za invencijo tradicije slovenske romologije, kakor da bi šlo za kakšno globlja eruditska prizadevanja. Avtorica dokaže, da v slovenski romologiji kljub epistemološkim prebojem v etničnih študijih in študijih nacionalizma ter kljub na novo reflektirani problematiki znotraj romskih študijev in romskega nacionalizma praktično ni prišlo do pomembnejših vsebinskih ali konceptualnih sprememb v obsegu romoloških problematik. S pomočjo branja dekonstrukcije zgodovine romskih študijev (Willems 1997, Willems, Lucassen 1998) ter ob branju epistemološko orientiranih poglavij iz romskih študijev pokaže, da ima romologija t.i. slovenskih romologov manj znanstveno tendenco in prej soglaša z oblastnimi politikami, kar lahko prispeva h kolonialnemu odnosu do Romov, ne pa k njihovi emancipaciji. Osnovni problem je namreč, da strokovni romološki diskurz tako v šestdesetih letih, kamor romologi postavljajo začetek sodobne romologije, kakor tudi v devetdesetih, ko romologijo revitalizirajo, praktično sovпада z diskurzom državne oblasti. Gre za to, da se pri strokovnem pisanju o Romih sistematično uporablja pravne statusne kategorije, kot so »manjšina«, »etnična skupina«, »avtohtonost« ipd. predpostavljajoč, da gre za znanstvene, analitske kategorije. Ob tem se zdi, da je skrb romologov za aktualno in sodobno teoretizacijo romologije postranskega pomena in da je tako v šestdesetih kakor v devetdesetih letih v ospredju skrb za »pomoč« Romom. Slednja se manifestira na način, da odvezuje to skupino ljudi od akterske vloge in jih potiska v odvisni položaj.

Konsekvenca takšnega stanja je, kakor bo prikazano skozi analizo, reproduciranje arhetipskih in mitologiziranih podob o Romih, ki jih je izoblikovala že tradicionalna romologija, ki datira v 18. in 19. stoletje in je v veliki meri utemeljena na rasnih teoretizacijah in verovanju v rasne tipologije. Posledica odsotnosti sodobne znanstvene refleksije je generiranje rasizmov, ki v sedanjem slovenskem nacionalnem prostoru in v političnih rabah veljajo za naravno dejstvo, namesto da bi prikazali npr. mehanizme izključevanja, jih reflektirali in nanje kritično opozarjali. Ob takšnem pomanjkanju kritičnosti lahko teoretizacije, ki so prepoznane v akademskih intelektualnih prostorih za znanstveni rasizem, zlahka živijo svoje vigorozno življenje tako v študentskih in amaterskih romologijah različnih prostovoljskih društev kakor tudi v romskih politikah znotraj slovenske nacionalne države. Zastavlja se vprašanje, ali ima romologija sploh kakšne sodobnejše znanstvene pretenzije – čeprav se vseskozi njeno sodobnost in veličino znanstvenih dosežkov prejucira –, ali pa gre pri tem le za demonstracijo moči posameznih romoloških avtoritet?

Navedene konstatacije (ki so vodile branje romološke produkcije, njihovo preverjanje pa je bil hkrati programski načrt raziskovanja) so sicer utemeljene z obsežno dokumentacijo iz etnografije o romološki vednosti (primerjaj Janko Spreizer 2001:156-256); mestoma lahko dokažemo omenjene trditve le z izbranimi primeri.

Abstract

The author analyses Slovenian Romology as it has been defined by Slovenian Romologists, on the basis of research projects about Roma conducted in Slovenia from 1960 to 1962 and onwards, and with respect to several articles on Romani issues⁴⁵ that have been sporadically published from 1991 until today.

The analysis of Romology in this text observes Slovenian Romology through concepts taken from the anthropological field of ethnicity and nationalism, or rather, the formalist model of ethnicity proposed by Eriksen (1993) and Šumi (2000) on the one hand, and Romani studies (Acton 1974, 1989, 1997a, 1997b, 1998, Hancock 1979, 1987, 1997a, 1997b, 1999, Acton in Mundy 1997) on the other. The anthropological fieldwork and newer theories deriving from social anthropology of Gypsies, as it is represented in contemporary anthropological writings from 1970s and 1980s onwards, make up the framework for critical reading of Slovenian Romology (Lemon 2000, Mirga 1987, 1992, Okely 1983, 1994a, 1994b, 1997, 1999, Piasere 1985, 1986, 1989, 1994, Stewart 1997a, 1997b, 1999, Silverman 1988, Sutherland 1975 [1986], Van de Port 1998, Williams 1984, 1989).

Individual researchers of Romani issues in Slovenia claim that there exists a long scientific Romological tradition in this area. Philological researches of Romani language conducted by Franc Miklošič are considered the very beginning of Slovenian Romology. The Romological writings of Trdina and Koštial are regarded as the continuum of this "scientific" field, while the project *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju** conducted between 1960 and 1962 is viewed as the outset of the contemporary scientific endeavour. Additionally, the Slovenian Romological field is made up of sporadic articles and monographs from the 1970s on (Šiftar 1970, 1978, 1988, 1989a, 1989b; Štrukelj 1977, 1980, 1989; Zadavec 1989) as well as researches conducted after 1991, when the constitutional act of political independence of Slovene national state took place (Šiftar 1994, 1996, 1999,

⁴⁵ The term "Romani issues" comprises publications, represented by Slovenian Romologists as "Romology". Both notions - "Romani issues" and "Romology" - are somewhat misleading due to their non-explicitness. The use of the term "Romology", somewhere termed Gypsyology as well, is highly abused and it is abandoned in newer Romani or Gypsy studies or it is used metaphorically for denomination of traditionalistic and anachronistic studies on Roma or Gypsies. The term "Romani issues" occasionally used within the Romological discourse as a synonym for "Romology", implies that the Roms are perceived as an issue by Slovenian Romologists and that all problems connected with Roma are subject of Romology as well. The author proves that assertions made by Romologists and presented as scientific, can not be compared with the contemporary epistemological field of Romani studies. For this reason the term "Romani issues" is less misleading than the concept of "Romology". In Georges Canguilhem's words, the contemporary Slovenian Romology is at its best a mere "scientific ideology", whereby "scientific ideologies" would be "discourses with scientific pretensions, shaped by people, who are in this field not earlier than would-be or imagined scientists" (Canguilhem 1987:15). In *Slovene Dictionary of Literary Language* the notion "issues (problematika)" consists of semantic meanings tied to a scientific field and knowledge. Slovene Romology analysed in this article could not be tied to -logy, i.e. with the scientific subject of studies. Therefore the notion of "Romology" is misleading, because it is tied to -logy; the term "Romani issues" seems in some contexts to be a more proper term than "Romology", because the connection to the subject of study is only implicit. Nevertheless, this is only a raw sketch of the problem and it undoubtedly demands a more detailed analysis.

* *Isolates of Gypsies and Calvinians in Prekmurje*

Štrukelj 1991, 1996, 1997, 1999, Tancer 1991, 1994, 1998, 1999a, 1999b, 1999c, Tancer 1994, Žagar 1998, *Romi na Slovenskem* (1991), *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi* (1999)**).

The author's main focus on Romology is mostly due to constantly repeated statements about the grandeur of Slovenian Romology. A closer reading of Romology reveals that this field is traditionally conceptualised and based on anachronistic concepts. Slovenian Romology is not familiarised with the contemporary topics of Romani studies and the anthropology of Gypsies, which are part of Anglophone and Francophone academia. Consequently, an archaic and archetypal Romological repertoire is perpetuated and the discourse of Slovene Romology is veering to racism and the discrimination of the Roma.

The philological studies of the Romani language by Franc Miklošič are not discussed here. The article rather analyses Romology originating from the research project on *Isolates of Gypsies and Calvinists in Prekmurje* (1962). Among the Slovenian Romologists this study is still considered as both fundamental and contemporary – it could even be regarded as an untouchable fetish, since it has never been critically evaluated despite the fact that Slovenian Romology underwent a period of considerable revitalisation during the 1990s'.

An additional request for critical observation of Slovenian Romological knowledge was based upon the fact that the Romology experts seemed to have gained a reputation of a cult. During her fieldwork, the author was constantly referred to the Romologists by several informants. The Romology experts also exert Slovenian Romology in "Romological treasury" (Tancer 1994:28). Slovenian Romology is grandiosely overvalued when compared to "world's Romology". Criticism of Slovenian Romology is also more than justified for not paying any attention to the contemporary Romani studies and for the sake of ignoring the contemporary anthropological knowledge.

The author demonstrates that in Slovenian Romology the predominating notion is the one of universal development of civilisation prevailing in the Enlightenment Period, which was rigorously criticised at least by contemporary anthropologists (Stocking 1987:19, Jones 1997:41). The notions of "culture" and "ethnicity" are widely used in Slovenian Romology and are today interpreted in terms of race. On the one hand, the concept of race can be traced back to the anthropological tradition and anatomical studies from the 19th century, implying that mental and cultural characteristics are determined by race and are seen as a direct reflection of one's physique. On the other hand, the concepts of race were also closely connected with the ethnological tradition stimulated by the Romantic Movement in the late 18th and early 19th centuries, which place stress on philology and national genealogy. The article analyses conceptualisations of Slovenian Romology, inspired by socio-cultural evolutionism, which postulated the frame of evolution and

** A special conference on Roma (Gypsies) in Slovenia was organised on March 7, 1991, by the *Institute of Ethnic Studies* in co-operation with the *Office for the Nationalities* and the *Institute of Education*. The conference bearing the title *Improvement of the Status of Roma in Central and Eastern Europe – a challenge for a Minority laws* was in Murska Sobota, April, 11, 12, 1997.

contributed to the reconfiguration of the existing racial categorisations in the spatial and temporal hierarchies of progress, often expressed as competition or rather "natural selection". The author's analysis demonstrating how the concepts of "culture" and "ethnicity"⁴⁶ are preserved, are interpreted by Slovenian Romologists in a idiosyncratic way. In Slovenian Romology linear progressivism underlined by Morganian notions and terminology is present, whereby people denominated as Gypsies are posed at the lower stage of development of civilisation, as well as among "universally behindhand bigger groups of people" (Šiftar 1962:1). The article analyses conjunctures in discourse of experts and in political discourse, typical of the discourse of minority law and state authority, and additionally argues simultaneous uses of anachronistic concepts of "race", "ethnie" and "ethnic group", and the uses of categories from minority law terminology, such as the terms "ethnic community" and "nationality".

Even after the revitalisation of Slovenian Romology, the traditionalistic conceptualisations have persisted, as though the epistemological turning points in the ethnic theory, such as in new ethnographic evidence, had never taken place (Barth 1969). The old theories have persisted as if the new reflectivity in the theorisation of Romani studies and the anthropology of Gypsies (Houseman 1994) had never occurred. Neither new Romani studies and their epistemology nor the anthropological monographs of Gypsies prevailing in the Western Anglophone and Francophone science, are known to Slovenian Romologists. Western Gypsy or Romani studies have organised their scientific perspective and formed their theoretical background on the basis of the contemporary social science originating in the 1970s, (Acton, 1974, Liégeois 1976, Sutherland 1975 (1983), Cotten (Gropper) 1975). In the anthropology of Gypsies the new "experimental ethnography" (Piasere 1994:28-35) was established in the 1980s' and 1990s'. Slovenian Romologists very rarely mention Western scientists and even in these occasional instances the newly articulated epistemological perspectives have no impact on the production of Slovenian Romology. Therefore it could be claimed that Slovenian Romologists ignore Western Romani studies and the anthropology of Gypsies, most probably because they greatly overrate their own self-sufficient studies.

The article calls the attention to the fact that Romology should be read within the contextual frame of Slovene nationalism. In other words, the term "Slovenian

⁴⁶ Barth (1969:13) expressed the generalisation of traditional classification of people in human species in the equation of "race = language = culture". Siân Jones (1997) explains, "that the conflation of culture and language with notions of biological race in the 19th century was the combined product of a number of quite different theoretical approaches: (1) The linguistic notion of race, which was central to the "ethnological" and comparative philological traditions; (2) the racial determinism of the physical "anthropological" tradition which assumed a direct, fixed correlation between physical form and structure, and mental and cultural capabilities; 3) the widespread adoption of the Lamarckian proposal that acquired cultural characteristics could become inherited, which served to reinforce a vague correlation of race with national, cultural and linguistic groups; 4) the Social Darwinist conception of a parallel relationship between cultural and physical evolution. Although all these theoretical approaches did contribute to a dissolution of the boundaries between physical and cultural diversity in the classification of peoples, it is evident that the relationship between race, language and culture in the 19th century thought was far from straightforward." (Jones 1994:43-44).

Romology" became widely used in the period when the Slovenian state gained independence and the formal status of the Romani population was defined constitutionally. At that time their legal status was said to be defined by a special law. First chapters on Slovenian Romology were written after 1991 (Tancer 1994) and this fact only reveals that the expert pretensions in this field of knowledge have served more in favour of the Slovenian ethnic nationalism striving for the "invention of tradition" of Slovenian Romology, rather than having exhibited a deeper scholar endeavour.

The author proves that in Slovenian Romology, in spite of all the epistemological breakthroughs in ethnic studies and studies of nationalism and despite new reflectivity in the field of Romani studies and of Romani nationalism practically nothing has changed: newer and more important changes in the knowledge of Romani studies and in modifications of concepts have not been made by Slovenian Romologists.

The anthropological reading of the Gypsy Studies deconstruction (Willems 1997, Willems, Lucassen 1998) and its history, and the reading of epistemologically oriented chapters of Romani Studies illustrates that the Romology of the so-called Slovenian Romologists has only minor scientific ambitions and consolidates the despotic policy of the state, which could lead to a colonial attitude towards Roma rather than their emancipation.

As it has been implied, the main problem is that the Romological discourses in the 1960s', when the contemporary Slovenian Romology is said to have its roots, and in the 1990s', when it reached the phase of its revitalisation, concur almost entirely with the discourse of the state authority. One of the main problems is the systematic use of legal categories, such as "minority", "ethnic group" and "autochthonous" etc., supposing that these concepts are scientific, analytical concepts.

Furthermore, it seems that the aspiration for a contemporary and topical theorisation of Romology is of secondary importance. In the 1960s' as well as in the 1990's the Romologists' primary concern was the issue of how to "help" the Roma manifesting itself in the way that releases this group of people from their active role in society and forcing them in a dependant position.

Consequently, as the analysis will show, the archetypal and mythical images of Roma elaborated in the traditional Romology from 18th and 19th centuries are still being reproduced. To a certain extent, they are founded on racial theorisation and beliefs in racial typologies. The absence of the contemporary scientific reflectivity results in the generating of racisms, which are, in the contemporary Slovenian national space and in political discourse, being perceived as a "natural fact". Instead of, for instance, pointing to mechanisms of exclusion and critically observing them, Slovenian Romology generates racism. The absence of scientific criticism results in similar theorisation, attributed as scientific racism, which easily live their vigorous life in students' and amateurs' Romologies as in different nongovernment voluntary organisations and as Romani policies within the Slovenian national state.

Finally, the crucial question is whether Romology exhibits any kind of modern scientific pretensions – although the modernity and grandeur of the scientific achievement of Slovenian Romology is constantly perceived – or it does nothing but expose the power of several Romological authorities?

The statements quoted from the article (which lead the reading of the Romological production, while their verification presented the action plan of the research project) are well grounded on wide documentation from the ethnography of Romological knowledge (compare Janko Spreizer 2001:156-256); while some assertions may be proven in accordance with individually selected cases.

Translated by Manca Gašperšič

Literatura

- ACTON, Thomas 1974. *Gypsy Politics and Social Change. The development of ethnic ideology and pressure politics among British Gypsies from Victorian reformism to Romany nationalism*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston.
- ACTON, Thomas 1989. *Oppositions théorétiques entre «tsiganologues» et distinctions entre groupes tsiganes*. V: Patrick Williams (ur.), 1989.
- ACTON, Thomas 1997a. "Mediterranean Religions and Romani People". V: *Journal of Mediterranean Studies*, Volume 7, Number 1: str. 37-51.
- ACTON, Thomas 1998. *Authenticity, Expertise, Scholarship and Politics: Conflicting Goals in Romani studies. Inaugural Professorial Lecture*, University of Greenwich.
- ACTON, Thomas (ur.) 1997b. *Gypsy Politics and Traveller Identity. A companion volume to Romani Culture and Gypsy Identity*, University of Hertfordshire Press.
- ACTON, Thomas in Gary MUNDY (ur.) 1997. *Romany Culture and Gypsy Identity. A companion volume to Gypsy Politics and Traveller Identity*, University of Hertfordshire Press.
- ANDERSON, Benedict 1996. *Introduction*. V: Balakrishnan, Gopal (ur.), 1996.
- ANDERSON, Benedict 1998. *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*, SH-Zavod za založniško dejavnost (Studia humanitatis), Ljubljana.
- ASSEO, Henriette 1989. *Pour une histoire des peuples-resistance*. V: Patrick Williams (ur.) 1989.
- AVČIN, Marij 1962a. *Ciganski življenjski pogoji v Murskosoboškem okraju v luči demografskih podatkov*. V: Marij Avčin (vodja raziskave): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (tipkopis).
- AVČIN, Marij 1962b. *Učinki krvnega sorodstva na potomstvo. Doktorska disertacija*, Medicinska fakulteta univerze v Ljubljani.
- AVČIN, Marij (vodja raziskave) 1962. *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (tipkopis).
- BALIĆ et al 1989. *Jezik i kultura Roma. Mednarodni naučni skup.* Institut za proučevanje nacionalnih odnosa Sarajevo, (9.-11. Junij 1986), Sarajevo.
- BALAKRISHNAN, Gopal (ur.) 1996. *Mapping the Nation*, New Left Review, Verso, London, New York.
- BARTH, Fredrik (ur.) 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*, London, Allen and Unwin.
- BAUMANN, Max Peter (ur.) 2000. *Music, Language and Literature of the Roma and Sinti. Intercultural Music Studies 11*, Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin.

- BENSA, Alban (1988). »Colonialisme, racisme et ethnologie en Nouvelle-Calédonie«. V: *Ethnologie française*, avril-juin, 18, No. 2.
- BERLAND, Joseph C. in Matt T. SALO 1986. *Peripatetic Communities: An Introduction*, V: Joseph C. Berland in Matt T. Salo (ur.) 1986.
- BERLAND, Joseph C. in Matt T. SALO (ur.) 1986. *Peripatetic Peoples. Nomadic Peoples, Special Issue*, Number 21/22, December.
- DAY, Sophie, Evthymios PAPATAXIARCHIS in Michael STEWART (ur.) 1999. *Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment. Studies in the Ethnographic Imagination*, Westview.
- DOLINAR-OSOLE, Zlata (1962). *Izsledki iz rodovnikov. Ciganska skupnost Pušča, Črnelavci. Vanča ves, Borejci*. V: Marij Avčin (vodja raziskave): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*, tipkopis.
- DUIJZINGS, Ger, Dušan JANJIĆ in Shkëlzen MALIQI (ur.) 1996. *Kocobo/Kosova: confrontation or coexistence*, Peace Research Centre, Nijmegen.
- ERJAVEC, Karmen, Sandra B. HRVATIN in Barbara KELBL 2000. *Mi o Romih: diskriminatorski diskurz v medijih v Sloveniji*, Open Society Institute, Mediawatch, Ljubljana.
- ERIKSEN, Thomas Hylland 1993. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London, Boulder, Colorado.
- GHEORGHE, Nicolae 1997. *The Social Construction of Romany Identity*. V: Thomas Acton (ur.) 1997.
- HANCOCK, Ian 1979. *Introduction*. V: Ian F. Hancock (ur.): *International Journal of the Sociology of Language. Romani Sociolinguistics* 19.
- HANCOCK, Ian 1987. *The Pariah Syndrome*, New York, Karoma Press, V:
<http://www.geocities.com/~patrin/pariah>
- HANCOCK, Ian 1995. *A Handbook of Vlax Romani*, Slavica Publishers.
- HANCOCK, Ian 1997a. *Duty and Beauty, Possession and Truth: Lexical Impoverishment as Control*, V: Thomas Acton in Gary Mundy (ur.) 1997.
- HANCOCK, Ian 1997b. »Dom za vešanje – O vaxt e rromengo – time of the Gypsies V: *Journal of Mediterranean Studies. History, Culture and Society in the Mediterranean World*, Vol. 7, Number 1, str. 52-57.
- HANCOCK, Ian 1999. *The Struggle for the Control of Identity*. <http://www.ijt.cz/transitions/thestrug1.html>
- HELM, June 1968 (ur.) *Essays on the Problem of Tribe. Proceeding of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*. American Ethnological Society, distributed by the University of Washington Press, Seattle and London.
- HEMETEK, Ursula (ur.) 1996. *Echo der Vielfalt: Traditionelle Musik von Minderheiten/ethnischen Gruppen: Traditional music of ethnic groups/minorities*, Schriften zur Volksmusik, Bd. 16, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar.
- HOČEVAR, Miran 1962. *Krvne skupine v naseljih Ciganov in kalvinistov v Pomurju*. V: Marij Avčin (vodja raziskave): *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*, tipkopis.
- HORVAT, Jožek 1999. *Položaj Romov v Sloveniji*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- HOUSEMAN, Michael 1994. »Etudes des Tsiganes et questions d'anthropologie«. V: *Etudes Tsiganes, Une Ethnologie des Tsiganes. Revue semestrielle*, 2/1994, str. 11-18.
- JENKINS, Richard. 1997. *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Sage, London.
- JESI, Boris et al 1994. *Ethnic Minorities in Slovenia. On the occasion of the 6th European conference of Border Regions in Ljubljana, 13.-15. October 1994*, Institute for Ethnic Studies-Ljubljana, Information Bureau- Government of the Republic of Slovenia.

- JEZERNIK, Božidar 1993. "Cigansko taborišče". V: *Borec, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 1/2, str. 161-169.
- JEZERNIK, Božidar 1996. "Deklica in črni mož". V: *Glasnik SED* 36/1996, št. 2-3, str. 31-35.
- JEZERNIK, Božidar 1997. "The Little Girl and the Swarthy Beast". V: *Journal of the Gypsy Lore Society* 5, Vol. 7, No. 1, str. 39-48.
- JONES, Siân 1997. *The Archeology of Ethnicity. Constructing Identities in the past and present*, Routledge, London, New York.
- KAPROW, Miriam L. 1982. "Resisting Respectability: Gypsies in Saragosa". V: *Urban Anthropology* 11 (3-4), str. 399-431.
- KAPROW, Miriam L. 1991. *Celebrating Impermanence: Gypsies in a Spanish City*. V: Philip R. DeVita (ur.): *The Naked Anthropologist. Tales from Around the World*, Belmont, CA, Wadsworth.
- KLINAR, Peter 1991. *Romi med revščino in etnično deprivilirano*. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) (1991).
- KLOPČIČ, Vera in Sonja NOVAK-LUKANOVIČ (ur.) 1991. *Romi na Slovenskem*. Razprave in gradivo 25. Revija za narodnostna vprašanja. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- KLOPČIČ, Vera in Miroslav POLZER (ur.) 1999. *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izizv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti 11.-12. april 1997. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- KNEŽEVIČ-HOČEVAR, Duška 1996. "Božo Škerlj, Slovene Anthropologist: Dilemmas and Controversies of an Early Professional Career". V: Tatjana TOMAZO-RAVNIK (ur.) 1996.
- LEMON, Alaina 2000. *Between Two Fires. Gypsy Performance and Romani Memory From Pushkin to Postsocialism*, Duke, London.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre 1976. *Mutation Tsigane. La révolution bohémienne*, Editions Complexe.
- LIÉGEOIS, Jean-Pierre 1987. *Gypsies and Travellers. Dossiers for the intercultural training of teachers*, Council for cultural co-operation, Council of Europe, Strasbourg.
- LUCASSEN, Leo 1998. *Harmful Tramps: Police Professionalization and Gypsies in Germany, 1700-1945*. V: Leo Lucassen, Wim Willems in Annemarie Cottaar (ur.) 1998.
- LUCASSEN, Leo, Wim WILLEMS in Annemarie COTTAAR (ur.) 1998. *Gypsy and Other Itinerant Groups: A socio-historical approach*, MacMillan, London.
- MIRGA, Andrzej 1987. "The Category of »Romanipen« and the Ethnic Boundaries of Gypsies". V: *Ethnologia Polona*, vol. 13, str. 243-255.
- MIRGA, Andrzej 1992. *Roma Territorial Behaviour and State Policy: The Case of the Socialist Countries of East Europe*. V: Michael J. Casimir in Aparna Rao (ur.): *Mobility and Territoriality. Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists and Peripatetics*, Berg, New York, Oxford, str. 259-278.
- OKELY, Judith 1983. *The Traveller-Gypsies*, University Cambridge Press.
- OKELY, Judith 1994a. "L'étude des Tsiganes: un défi aux hégémonies territoriales et institutionnelles en anthropologie". V: *Etudes Tsiganes, Une ethnologie des Tsiganes. Revue semestrielle*, 2/1994, str. 39-58.
- OKELY, Judith 1994b. "Construction Difference: Gypsies as »Other«". V: Christian Giordano, Ina-Maria Greverus, co-editor Klaus-Peter Koepping (ur.): *Anthropology and Ethics, Anthropological Journal on European Cultures. Volume 3, Number 2*, str. 55-73.
- OKELY, Judith 1997. *Cultural Ingenuity and Travelling Autonomy: not copying, just choosing*. V: Thomas Acton in Gary Mundy (ur.) 1997.
- OKELY, Judith 1999. "Writing Anthropology in Europe: an Example from Gypsy Research". V: *Folk*, 41, 1999.

- PETKOVIČ, Anton in Simona NEUVIRT 1998. *Opis romskih razmer*. V: *Zbornik seminarjev. Izobraževanje romskih staršev za dvojezično in dvoidentitetno vzgojo otrok*, Andragoški Zavod Maribor, Ljudska Univerza, Maribor, str. 27-30.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1992a. *Gypsy music in Kosovo: Interaction and creativity*. Doktorska disertacija, University of Maryland.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1992b. "Lambada in Kosovo: A profile of Gypsy creativity". V: *Journal of the Gypsy Lore Society* 5 Volume 2, Number 2, str. 117-130.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1996a. *Selling music. Rom musicians and the music market in Kosovo*. V: Ursula Hemetek (ur.) 1996.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1996b. "Female to male - male to female: Third gender in the musical life of the Gypsies in Kosovo". V: *Narodna umjetnost*, 1996, 2, 33, str. 311-324.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1997. *The Kosovo conflict through the eyes of local Rom (Gypsy) musicians*. V: Ger Duijzings, Dušan Janjič in Shkëlzen Maliqi (ur.): *Kocobo/Kosova: confrontation or coexistence*. Nijmegen: Peace Research Centre.
- PETTAN, Svanibor Hubert 1999. "Spomini na boljšo preteklost". V: *Muska*, 1999, 12, str. 16-18.
- PETTAN, Svanibor Hubert 2000. *Gypsies, music, and politics in the Balkans: A case study from Kosovo*. Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin.
- PIASERE, Leonardo 1985. *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*. Etudes et documents balkaniques et Méditerranéens 8, Paris.
- PIASERE, Leonardo 1986. »Les Slovensko Roma entre sédentarité et nomadisme«. V: Joseph C. Berland in Matt T Salo (ur.) 1986.
- PIASERE, Leonardo 1989. *Les amours de »tsiganologues«*. V: Patrick Williams (ur.) 1989.
- PIASERE, Leonardo 1994. "Les Tsiganes sont-ils »bons à penser« anthropologiquement?" V: *Etudes Tsiganes*, Une ethnologie des Tsiganes. Revue semestrielle, 2/1994, str. 19-38.
- POGAČNIK, Anton 1962. *Antropološki pregled dveh izolatov v Prekmurju*. V: Marij Avčin (vodja raziskave) 1962.
- POGAČNIK, Anton 1967. *Antropološke in morfološke karakteristike Ciganov v Prekmurju*. Doktorska disertacija, Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- PROCTOR, Robert 1988. *From Anthropologie to Rassenkunde in the German Anthropological Tradition*. V: George W. Stocking (ur.) 1988.
- ROZMAN, Vlado 1991. *Romi – tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo ostali*. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) 1991.
- SARKÖZL, Rudolf 1999. *Položaj in organiziranost Romov in Sintov v Avstriji*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- SEVER, Bela 1962. *Opis štirih prekmurskih naselij Pušča, Črnelavci, Vanča ves, Borejci*. V: Marij Avčin (vodja raziskave) 1962.
- SILVERMAN, Carol 1988. "Negotiating Gypsiness: Strategies in Context". V: *Journal of American Folklore*, Vol. 100, No. 101, str. 261-275.
- STEWART, Michael 1997a. *The Time of the Gypsies*. Boulder, Westview.
- STEWART, Michael 1997b. *The Puzzle of Roma Persistence: group identity without a nation*. V: Thomas Acton in Gary Mundy (ur.) 1997.
- STEWART, Michael 1999. »Brothers« and »Orphans«: *Images of Equality Among Hungarian Rom*. V: Sophie Day, Evthymios Papataxiarchis in Michael Stewart (ur.) 1999.
- STOCKING, George W. (ur.) 1988. *Bones, Bodies, Behavior. Essays on Biological Anthropology*. The University of Wisconsin Press.

- SUTHERLAND, Anne 1975 [1986]. *Gypsies. The Hidden Americans*, Waveland Press, Inc., Prospect Heights, Illinois.
- ŠAJNOVIČ, Rajko 1991. *Ureditev statusa Romov kot narodnostni – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije*. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) 1991.
- ŠIFTAR, Vanek 1962. *Cigani*. V: Marij Avčin (vodja raziskave) 1962.
- ŠIFTAR, Vanek 1970. *Cigani (Minulost v sedanosti)*, Pomurska založba, Murska Sobota.
- ŠIFTAR, Vanek 1978. "Romi v Sloveniji (s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in občini Novo Mesto)". V: *Dialogi*, Maribor, 7,8, str. 426-442.
- ŠIFTAR, Vanek 1988. "Že dolgo so med nami – a smo že daleč vsaksebi". V: *Znamenja*, Maribor, leto XVIII, št. 4, str. 329 – 337.
- ŠIFTAR, Vanek 1989a. *Knjigi na pot*. V: Jože Zadravec 1989.
- ŠIFTAR, Vanek 1989b. *Jezik i kultura Roma u Sloveniji (osebno u Prekomurju)*. V: Balić et al. 1989.
- ŠIFTAR, Vanek 1990. "Romi včeraj...Pojutrišnjem?" V: *Znamenja*, Maribor, leto XX, št. 5. str. 122-137.
- ŠIFTAR, Vanek 1994. *Knjigi na pot*. V: Mladen Tancer 1994.
- ŠIFTAR, Vanek 1996. »Jezik (narečja) Romov v Sloveniji«. V: *Rast I-2*, str. 107-110.
- ŠIFTAR, Vanek 1999. *Cigan – Rom ?!* V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1991.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1964. *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom. Inavgularna disertacija*, Filozofska fakulteta univerze v Ljubljani.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1977. "Pismenost romskih žensk v Sloveniji". V: *Slovenski etnograf*, letnik XXX, št. 30, str. 149-158.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1980. *Romi na Slovenskem*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1989. *Priče in pripovetke kod Roma u Sloveniji*. V: Balić et al. 1989.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1991. *Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji*. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) 1991.: *Romi na Slovenskem*. Razprave in gradivo 25. Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1996. *Romi*. (V sodelovanju s Petrom Winklerjem) V: Enciklopedija Slovenije, 10 Pt-Savn, Mladinska knjiga, str. 285-288.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1997. *O romski kulturi v preteklosti*. V: Milan Vincetič (ur.) 1997.
- ŠTRUKELJ, Pavla 1999. *Romska kultura (Pomen tradicionalnega etničnega izročila in pospeševanje današnjih kulturnih dejavnosti)*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- ŠUMI, Irena 2000. *Kultura, etničnost, mejnost. Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, ZRC SAZU, Ljubljana.
- TANCER, Mladen 1991. *Pomanjkljiva jezikovna kultura otrok Romov zmanjšuje njihovo šolsko uspešnost*. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.) 1991.
- TANCER, Mladen 1994. *Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem*, Založba Obzorja, Maribor.
- TANCER, Mladen 1998. *Romi v slovenskem prostoru*. V: *Zbornik seminarjev. Izobraževanje romskih staršev za dvojezično in dvoidentitetno vzgojo otrok*, Andragoški Zavod Maribor, Ljudska Univerza, Maribor.
- TANCER, Mladen 1999a. *Bibliografija*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- TANCER, Mladen 1999b. *Komparativni prikaz učne uspešnosti romskih in neromskih osnovnošolcev v Prekmurju*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- TANCER, Mladen 1999c. *Ob osemdesetletnici romologa dr. Vaneka Šiftarja*. V: Vera Klopčič in Miroslav Polzer (ur.) 1999.

- TOMAZO-RAVNIK, Tatjana (ur.) (1996). *Antropološki zvezki 4*. Ljubljana: Društvo antropologov Slovenije.
- TRDINA, Janez (1957). *Cigani Brajdiči. V: Zbrano delo. Deseta knjiga. Črtice in povesti iz narodnega življenja*, Državna založba Slovenije, str. 5- 51.
- VAN DE PORT, Mattijs (1998). *Gypsies, Wars and Other Instances of the Wild. Civilisation and its Discontents in a Serbian Town*, Amsterdam University Press.
- WINKLER, Peter 1999. *Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov*. V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.) 1999.
- WILLEMS, Wim 1997. *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*, Frank Cass.
- WILLEMS, Wim in Leo LUCASSEN 1998. *The Church of Knowledge: Representation of Gypsies in Encyclopaedias*. V: Leo Lucassen, Wim Willems in Annemarie Cottaar (ur.) 1998.
- WILLIAMS, Patrick 1984. *Mariage Tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*, L'Harmattan, Sela.
- WILLIAMS, Patrick 1989. *Introduction. Dans le lieu et dans l'époque*. V: Patrick Williams (ur.) 1989.
- WILLIAMS, Patrick (ur.) 1989. *Tsiganes: Identité, Évolution. Textes réunis et présentés par Patrick Williams*. Actes du Colloque pour le trentième anniversaire des Etudes Tsiganes. Études Tsiganes, Syros Alternatives.
- ZADRAVEC, Jože 1989. *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju*, Pomurska Založba, Murska Sobota.
- ŽAGAR, Mitja 1998. *Kulturna dejavnost italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji*. V: Razprave in gradivo 33, Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- ŽNIDARŠIČ, Tatjana in ŽAGAR, Mitja 1999. *Intervju z dr. Vanekom Šiftarjem*. V: Razprave in gradivo 35, Revija za narodnostna vprašanja, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.